

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Maarja Merioja

TEADUSTEKSTIDE EESTI KEELDE TÕLKIMISE PROBLEMAATIKAST
NELJA „HANDBOOK OF TRANSLATION STUDIES“ ARTIKLI TÕLKIMISE
NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja: Terje Loogus, PhD

Tartu
2022

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Sihttekst	5
Enesetõlge	5
Teadustekstide tõlkimine.....	8
Uustõlge.....	16
Varjamata ja varjatud tõlge	20
2. Tõlke teoreetiline raamistik	22
2.1. Tõlketeaduse positsioonist ja kättesaadavusest eesti keeles.....	22
2.2. Teadustekstide stiilist	23
2.3. Tõlketeoreetilistest lähtekohtadest	25
3. Analüüs	29
3.1. „Handbook of Translation Studies“ ja tõlkeülesanne.....	29
3.2. Tõlkimise protsess	31
3.3. Tõlkeprobleemide analüüs	32
3.3.1. Sobiva tõlkevaste puudumine	34
3.3.2. Omasõna eelistamine	40
3.3.3. Sarnassõnad	43
3.4. Analüüsi järeldused	46
Kokkuvõte.....	47
Kasutatud kirjandus	48
Summary.....	51

Sissejuhatus

Tõlketeadus on Eestis suhteliselt noor teadusvaldkond. Sellegipoolest on tõlkimise erinevaid teoreetilisi ja praktilisi küsimusi Eestis uuritud küll, kuid Eesti Teadusinfosüsteemi ETIS veebilehelt ilmneb, et eesti autorid publitseerivad oma tõlketeaduslikke töid sageli võõrkeeles. Eesti keeles kättesaadav ning tõlkimise konkreetseid küsimusi ja probleeme käsitlev süstematiseeritud kirjandus on vähene.

Selle olukorra muutmiseks algas Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse ja -uuringute osakonnas 2021. aastal projekt, mille käigus tõlgitakse inglise keelest eesti keelde valik tõlketeoreetilises antoloogias „Handbook of Translation Studies“¹ avaldatud artikleid. Käesolev magistritöö moodustab väikse osa sellest suuremahulisest projektist.

Tehes tõlketeaduse teoreetilist tausta selgitavad artiklid kättesaadavaks ka eesti keeles, on võimalik, et neid loevad ka tegutsevad tõlkijad ning praegused ja tulevased tõlkeõpetuse tudengid, kelle jaoks on info uus ja huvitav ning kes endale loetust ehk mõne kasuliku strateegia leiavad. Emakeelde hästi tõlgitud tekst on mõjus ning peetakse võimalikuks, et lugejad jäävad loetu üle mõtisklema ning rakendavad tulevikus ehk mõningaid loetud artiklitest saadud uusi teadmisi ka praktikas. Seetõttu on tõlketeaduslike tekstide eesti keelde tõlkimine oluline ja selle magistritööga antakse eestikeelse tõlketeadusliku info kättesaadavaks tegemisse oma panus.

Tõlkeõpetuse ja -uuringute osakonna projektis osalenuna näitab magistritöö autor oma töö esimeses osas, kuidas ta tõlketeoreetilised artiklid eesti keelde tõlkis – magistritöö eesmärk oli tõlkida eesti keelde neli HTS-i artiklit. Autor võis valida artiklite vahel, mis ei olnud veel eesti keelde tõlgitud, ning valitud materjali maht pidi moodustama umbes 20 standardlehekülge². Valik langetati subjektiivselt huvist lähtuvalt ning eesti keelde tõlgiti artiklid „Self-translation“ („Enesetõlge“), „Scientific translation“ („Teadustekstide tõlkimine“), „Retranslation“ („Uustõlge“) ning „Overt & covert translation“ („Varjamata ja varjatud tõlge“).

Lisaks nimetatud artiklite eestikeelsete tõlgete esitlemisele otsitakse magistritöös vastust uurimisküsimustele: millised on tüüpilised tõlkeprobleemid, mis teadustekstide

¹ Edaspidi läbivalt lühendatud kui HTS.

² Üks standardlehekülge on 1800 tähemärki, tühikud kaasa arvatud.

inglise keelest eesti keelde tõlkimisel ette tulevad, ning millistele teoreetilistele lähtekohtadele toetudes on neid tõlkeprobleeme võimalik lahendada.

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk sisaldab sihtteksti, ehk nelja eestikeelset tõlketeaduslikku artiklit. Teine peatükk annab lühiülevaate tõlketeaduslike teadustekstide positsioonist ja nende kättesaadavusest eesti keeles, tutvustab teadustekstide stiili ning määratleb, milliseid teoreetilisi lähtekohti artiklite tõlkimisel järgiti. Kolmas peatükk keskendub tõlkeanalüüsile. Selles tutvustab autor HTS-i ja tõlkeülesannet, kirjeldab tõlkimise protsessi, ning selgitab tõlkeprobleemide lahenduskäike. Analüüsi peatükk lõpeb järeldustega.

1. Sihttekst

Enesetõlge

Popoviči üldise definitsiooni järgi on enesetõlge „originaalteose tõlkimine teise keelde autori enda poolt“ ([1976]: 19). Ta leiab ka, et enesetõlget „ei saa pidada originaalteksti variandiks, vaid täieõiguslikuks tõlkeks“ ([1976]: 19). Mitmed hiljutised uurimused ei ole selle praktika määratlemisel aga nii positiivsed. Kolleri sõnul saab „enesetõlke“ ja „päris“ tõlke erinevust selgitada truuduse mõistega: „autorist tõlkija tunneb, et tal on õigus tekstis muudatusi teha, samas kui „tavaline“ tõlkija ei tihka seda teha“ (1979/1992: 197). Kuid „truu“ tõlke mõiste on kahtluse alla seatud ning täna on see mõiste suuresti iganenud. Kolleri arvates eristab tõlkimist enesetõlkimisest autoriteedi küsimus. Seda kinnitab ka näitekirjanik Goldoni (1707-1793), kes kirjutas enda tekste tõlkides nii itaalia kui ka prantsuse keeles: „Mul oli selles osas teiste ees siiski eelis: tavaline tõlkija ei oleks isegi raskuste korral julgenud sõnasõnalisest mõttest kõrvale hiilida; mina võisin aga oma teose autorina sõnu muuta, et need vastaksid paremini rahva maitsele ja tavadele“ (Goldoni, 2003: 257). Tõlkimise ja enesetõlkimise autorluse erinevusele toetudes rõhutab Jung, et enesetõlkijatel on „originaalteksti“ suhtes üks oluline eelis: „Peamine erinevus tavaliste tõlkijate ja enesetõlkijate vahel [...] seisneb selles, et enesetõlkijad tunnevad oma algseid kavatsusi ning originaalteose esmast kultuurilist konteksti või kirjanduslikku interteksti paremini kui tavalised tõlkijad“ (Jung 2002: 30).

Kuna enesetõlget ei saa määratleda „tavalise“ tõlkena, on see tõlketeaduses ja -teooriates siiani mõnevõrra tähelepanuta jäetud. Nagu märgib Grutman: „Kuigi ise enda tekstide tõlkimine on akadeemiliste tekstide puhul üsna levinud praktika, kortsutatakse kirjandusteaduses enesetõlkimise peale kulmu. Tõlketeadlased ise on sellele nähtusele vähe tähelepanu pööranud – ehk seetõttu, et nad pidasid ise enda tekstide tõlkimist pigem kakskeelsuseks kui õigeaks tõlkimiseks“ (Grutman 1997: 17). Enesetõlkimise üldisemast vaatenurgast käsitlemise raskusi selgitavad Hokensen ja Munson. Nende sõnul näib olevat vähemalt kaks põhjust, miks on jäetud enesetõlkijad läänemaailmas hooletusse: rahvuslik ükskeelsus ja „erilised viisid, kuidas kakskeelsed

autorid teksti teises keeles ümber kirjutavad ja kohandavad selle teise, teistsuguste kirjanduslike ja filosoofiliste traditsioonidega märgisüsteemi – ning selline tegevus väljub tekstiteooria kategooriatest, sest sellised tekstid käivad paaris“ (Hokenson, Munson 2007: 2). Enesetõlke kohta on seega väga vähe põhjalikke uurimusi ning enamik sellealaseid artikleid või monograafiaid käsitlevad:

- ühte (või mõnda) autorit, nagu näiteks Vladimir Nabokov, Samuel Beckett;
- kolonialismijärgseid uurimusi (Jacobs, 2002);
- mõne keelevähemuse kirjanikke (sageli pärit näiteks katalaani, baski, jidiši või Mehhiko hispaania keeleruumist);
- pagendatud või emigreerunud subjekte, nagu Hannah Arendt, Klaus Mann;
- tõlkija isikliku kogemuse kirjeldust, näiteks Ewa Hoffman, Ariel Dorfman; või
- enesetõlget murretest (nagu Itaalias), vt Pier Paolo Pasolini, Luigi Pirandello.

Enamik neist uurimustest keskendub tekstide erinevustele, tehes mõnikord enesetõlke kohta üldisi järeldusi nagu Fitch oma Becketti proosa lähivaatluses, mis on enesetõlke teemal üks esimesi raamatuid. Fitch pakub välja, et mõlemad autoritekstid moodustavad terviku, sest „kui kirjanik toodab tekstist teise lingvistilise versiooni, on esimene ilma selleta ebatäielik“. Ta rõhutab, et kakskeelsel lugejal on fiktiivsest universumist täiesti erinev kogemus, mistõttu „pöörduv ingliskeelse teksti lugeja kujutusvõime teistesse suundadesse kui teksti prantsuskeelse eelkäija lugejal“ (Fitch, 1988: 123). Oustinoffi sõnul on kakskeelse autori mõlemad tekstid ühise olemusega (Oustinoff, 2001: 253). Ta järeldab, et kakskeelne tekst on „*un problème typologique majeur*“ (2001: 277; „üks suur tüpoloogiline probleem“) – eelkõige seetõttu, et tegemist on nii kirjutamise kui tõlkimisega – ning soovib selle lahendamiseks trükkida kõik tekstid kakskeelselt. Mõned kriitikud pakuvad enesetõlke uurimise välja hoopis pedagoogilise vahendina, mille kaudu tõlkimist õppida (Osimo, 1999). Teised propageerivad seda kui kirjandustõlke protsessi mõistmise teabeallikat (Tanqueiro, 1999) või kui „vahendit, mis võimaldab tõlkimise küsimusele ja samaväärsuse probleemile läheneda uuest vaatenurgast“ (Jung, 2002: 30).

On selge, et enesetõlkimise praktika tõstatab täna teoreetikute hulgas põhimõttelisi küsimusi: „Kas kakskeelse teksti iga osa on eraldiseisev, originaalne looming või on kumbki neist ilma teiseta ebatäielik? Kas enesetõlge on unikaalne žanr? Kas kumbagi versiooni saab teisest eraldada ning ühe keele või kirjandustraditsiooni raamidesse piiritleda? Kuidas sobitada teksti kahes keeles versioone väliskirjanduse ja kodumaiste tekstide ning kultuuride standardmudelitesse?“ (Hokeson, Munson 2007: III). Hokeson ja Munson püüavad nendele küsimustele vastata uurides praktikaid alates keskaja ja varauusaegse Euroopa mitmekeelsest maailmast, kus enesetõlge oli laialt levinud, kuni tänapäevani. Nad näitavad, et enesetõlkimine „vähenes rahvusriikide tugevnemise ja pika rahvusliku ükskeelsuse perioodil, et siis kolonialismijärgsel ajastul uuesti esile kerkida“. (2007: 1)

Nad rõhutavad tänaste kakskeelsete kirjanike staatust, kelle haare ulatub „kahte kirjandusruumi, kuid kes keelduvad kummaski kinnistumast“. Oma spetsiifikast lähtuvalt kirjutavad enesetõlkijad: „Nende keeltevahelise enesetõlke praktika, need konkreetsed viisid, kuidas nad loovad teksti teises keeles uuesti ja kohandavad selle uude märgisüsteemi, milles valitsevad teistsugused kirjanduslikud ja filosoofilised traditsioonid, väljub tekstiteooria binaarsest käsitlusest ja kaldub kirjanduslikest normidest radikaalselt kõrvale: siin on tõlkijaks *autor*, tõlge on originaal, võõras on kodumaine, ja vastupidi“ (2007: 161). Kuna enesetõlkijate eripära ei ühti hästi väljakujunenud rahvusliku kirjandustraditsiooni ja kultuurikontekstiga, soovivad Hokeson ja Munson enesetõlkele läheneda aktsepteerides „kakskeelsuse laia määratlust“, et taasluua „varasematel perioodidel ümbritsenud mitmekeelsed tingimused kui kirjanikud valisid tavaliselt omandatud murretes ja keeltes kirjutamise, laiendades üha enam kakskeelse teksti ja selle lugejaskonna piire“ (2007: 211).

Terminid „enesetõlge“ (Besemeres, Wierzbicka, 2007; Bohórquez 2014) on kasutatud ka siis, kui teemaks on niinimetatud keeleüleste kirjanike autobiograafilised teosed (kus kirja panemata „originaaltekst“ talletatakse hoopis esimeses võõrkeeles või muus omandatud keeles, mis ei ole nende kirjanike emakeel). Sellist ainult ühes keeles talletatud teksti, mille originaal on kirja panemata, peetakse „mentaalse tõlke“ („*mental translation*“; wa Thiong, 2009) tulemuseks.

Möödunud kümnendil pöörati enesetõlkele suuremat tähelepanu, sellele pühendati mitu toimetatud kogumikku ja ajakirja erinumbrit (Dasilva & Tanqueiro 2011, Lagarde & Tanquero 2013, Antunes & Grutman 2014 jt). Enesetõlkimisest annab sisuka ülevaate ka Cordingley ingliskeelne kogumik (2013), lähtudes erinevatest kriitilistest lähenemisviisidest nagu ajalugu, sotsioloogia, psühhoanalüütika, postkolonialism, hermeneutika. Suhteliselt unarusse jäetud enesetõlkele pööratakse Euroopas üha enam tähelepanu, mille tunnistuseks on ka mitu sellele pühendatud konverentsi (Pesaro 2010, Bologna 2011, Perpignan 2011, Udine 2012, Cork 2014).

Teadustekstide tõlkimine

Teaduse tõlkimine on sama vana kui teadus ise. Kuna tõlkimisel on oma roll nii teadmiste kogumisel kui ka levitamisel on see olnud teaduse arengule vähemalt sama oluline kui õpetamine ja teadustöö. Siinkohal peetakse „teaduse“ all silmas looduse, sealhulgas inimkeha, seega ka meditsiiniliste teadmiste ratsionaalset uurimist.

Ajaloolises perspektiivis on loodusteadus teinud suuri arenguhüppeid konkreetsetel ajastutel: Vana-Kreekas, varajases islamis, Songi ajastu Hiinas, hiliskeskajses ja varauusaegses Euroopas ning tänapäeval ülemaailmses teaduses, ning kõik need perioodid on just tõlkimisest indu juurde saanud (Montgomery, 2002). Tingituna osalt üleilmastumisest ning ka ulatuslikust majandusarengust mujal kui lääneriikides on teadusvaldkonna teadmiste jagamine 21. sajandil laienenud üle keeleliste piiride enneolematu ulatusega. Teaduslikke teadmisi ja ka selle tõlkeid kasutavad rohkem rahvusi, organisatsioone ja institutsioone kui kunagi varem.

1. Vaade ajalukku

Teaduslikud teadmised on ajaloolises perspektiivis osutunud kultuuri liikuvaks vormiks ning liikuvaks on selle muutnud just tõlkimine. Selgituseks võiks lühidalt üle vaadata mõned tähtsamad teaduse arenguperioodid ja heita pilgu ka tänapäeva.

1.1 Silmapaistvamad teadustekstide tõlkimise perioodid

Lõuna-Itaaliast kuni Türki ja Põhja-Aafrikani ulatunud Kreeka kolooniad Vahemere idaosas olid sisenemispunktiks Egiptusest ja Anatoolia eri osadest pärinevatele astronoomilistele, astroloogilistele, meditsiinilistele ja muudele teadmistele. Need teadmised jõudsid kreeka keelde 7. ja 5. sajandi vahel e.m.a, pakkudes tootvat varumut ilma milleta poleks klassikalise ja hellenistliku ajastu suured edusammud võimalikud olnud. Sedaegu oli Roomal kreeka teadusele vähe rakendust ning selle asemel leidis ta oma impeeriumi ülesehitamisel rohkem abi tehnoloogiast. Ladina keel seega impeeriumi idapoolses osas kreeka keelt välja ei vahetanud ning ladina keelest sai teaduskeel alles palju hiljem. Araabia keelega oli aga teine lugu. Islami kehtestamise järel säilis kreeka teadus Anatoolias tänu sellele, et nestoriaani kristlased võtsid kätte ja tõlkisid sellest suure osa araabia keelde. See periood kestis 9.-11. sajandini m.a.j ja leidis laialdast toetust. Aba'ssiidi dünastia algusaegadel muutus teoste tõlkimine kreeka ja süüria keelde justkui riiklikuks poliitikaks, mida toetasid kuninglikud isikud, aadlikud, rikkad kaupmehed ja teised (Gutas, 1998). Kuigi põhirõhk oli kreeka teadusel, tõlgiti ka Pärsiast, Indiast ja veidi ka Hiinast pärit materjale (Gutas, 1998; Saliba, 2007). Islami mõtlejad süvenesid tõlgitavatesse teadmistesse ja laiendasid neid.

Keskaja kõrgperioodil, murrangulisel 12. sajandil, kanti kogu see kirjalik kogum üle ladina keelde. Kreeka-araabia teaduse omaksvõtt oli osa tolelaegsest suurest Euroopa „ärkamisajast“, mis hõlmas ka kunste ja arhitektuuri, teoloogilist reformi ja esimeste ülikoolide asutamist. Sel ajal tõlkimist laialdaselt ei toetatud. Tõlkimise võtsid ette üksikisikud, kes paistsid mõistvat oma ülesande ajaloolist tähtsust. Peamisteks allikateks olid alguses araabiakeelsed teosed, 13. sajandil muutusid oluliseks kreekakeelsed kirjutised (mis olid kättesaadavad Sitsiilias ja Lõuna-Itaalias). Suur osa uuest tõlgitud materjalist võeti esimeste ülikoolide õppekavasse. Seega aitas teadustekstide tõlkimine kõrghariduse rajamisele läänes märkimisväärselt kaasa.

Hiinas ulatus tehnikatõlke olulisim periood üle Songi, Yuani ja Mingi dünastia ajastute, kogedes 11. ja 16. sajandi vahel mitmeid kõrghetki. Osalt ideedele ja vanematele leiutistele elu taas sisse puhudes, millele võisid kaasa aidata hindi ja araabia keeltest

tõlgitud materjalid, soodustas Songi dünastia (960-1279 m.a.j) oma teaduslikku ja tehnoloogilist õitsengut. Riigi tugevdamist soovinud reformistid võimaldasid arendada teadusideid ja erinevaid tehnoloogiaid, nagu näiteks püssirohi, kompass, liikuv trükiteüüp, uued põlluharimismeetodid ja palju muud (Sivin, 1995). Mongoli impeeriumi alla kuuludes avanesid Yuani dünastiale tohutud suhtlusvõimalused islamimaadega. Yuani õukonnas olid araabia keelt oskavad õpetlased teretulnud ning olulisi teoseid tõlgiti alates 13. sajandi lõpust kuni jesuiitide saabumiseni Mingi ajal (Zhong, 2003).

Tõlkimisest sõltus mitmel moel ka 1600ndate aastate ja 1700ndate alguse Euroopa teadusrevolutsioon. Vastupidiselt levinud arvamusele ei olnud ladina keel sel ajal üldkasutatav keel. Rahvusriigi tõus ning trükikunsti ja reformatsiooni levikust tingitud kirjaoskuse kiire levik pärast 1500. aastat andsid rahvuskeeltele palju uut jõudu. Klassikalise ja stiilipuhta ladina keele eelistamine renessansiajastul raskendas selle keele õppimist ning 1600ndate alguseks ladinakeelsete raamatute turg kahanes ja ladina keel kaotas oma kunagise juhtpositsiooni teadusmaailmas. 1600ndate lõpuks kirjutati enamikes Euroopa maades teadusajakirju, monograafiaid ja raamatuid kohalikes keeltes. Seega tuli enamik teadusrevolutsiooni aegseid teoseid ühest keelest teistesse tõlkida ning see olukord kestis kuni 19. sajandini. Tõlkimine oli seega justkui edasiseks arenguks vajalik tolmeldaja, mis levitas avastusi ja uurimismeetodeid üle kogu kontinendi.

Praegu on aga ainulaadne teadusliku laienemise ajastu. Esimest korda ajaloo on loodusteadustel ülemaailmne mõõde, seda nii ettevõtmiste kui ka keele aspektist. Nõukogude Liidu lagunemise järel ka mujal kui lääneriikides aset leidnud majandusarengu ja industrialiseerimisega on kaasnud teaduse ja tehnoloogia laialdane levik üle kogu maailma. Samal ajal on inglise keel tõusnud maailmas *lingua franca* tasemele ning seda teaduses ehk enamgi kui mujal. Ühisesse teadustöö tegemisse on tänapäeval kaasatud eri kontinentide akadeemilised asutused, valitsused, ettevõtete teaduskeskused ja valitsusvälised organisatsioonid (MTÜ-d) ning ka rahvusvahelised organisatsioonid nagu ÜRO või Maailmapank. Üha rohkem ülemaailmseid lepinguid on otseselt seotud teadusteamadega, nt bioloogiline mitmekesisus, haigused, tuumarelvade leviku tõkestamine, kliimamuutus. Sellega seoses on kasvanud paljude lugejarühmade ja keelekogukondade soov teadusinfole ligi pääseda. Tõlketevõime ulatuslikku laienemist kannustavad uue teadusinfo suur hulk ja vajadus seda inglise keelde tõlkida, edastades

samal ajal suurt osa teadusalastest teadmistest ka inglise keelt mitteoskavatele lugejatele, eriti kuna riigid nagu Hiina, India ja Brasiilia on oma teadushariduse- ja tööjõusüsteeme välja arendamas.

1.2 *Lingua franca* roll

Tõlkimise osakaal teaduse arengus rõhutab *lingua franca* tähtsust. Kreeka, araabia, hiina, ladina ja nüüd ka inglise keel on olnud vahekeelteks, kuhu tekste paljudest eri kultuuridest on tõlgitud ning seejärel uuesti laiali levitatud. Vaid uusaja varajasel ja kõrgperioodil, umbes ajavahemikus 1680-1980, arenes teadus ilma tõeliselt domineeriva rahvusvahelise keeleta ning toetus hoopis hulgale konkureerivatele kohalikele keeltele. Sel perioodil hõlmas teadustekstide tõlkimine seega ülekannet sõna otseses mõttes kümnete keelte vahel, kus üksikute põhikeelte (eelkõige saksa, prantsuse, inglise ja hiljem vene) kõrval oli ka suur hulk väiksemaid keeli.

Inglise keel tõus maailmakeeleks on 1980ndaist saadik avaldanud mõju ka teadusele. Üle kogu maailma nõutakse teadusvaldkonna tõlkijatelt üha enam inglise keele valdamist või kõrgetasemelist oskust või siis juurdepääsu sellise oskusega vahendajatele. Võttes arvesse jätkuvat suundumust, et inglise keelt kasutatakse rahvusvahelistes ajakirjades, konverentsidel, ärikohtumistel, teaduspoliitistel läbirääkimistel ja mujal, on see nõudlus ainult kasvamas. Eelnevast hoolimata on inglise keele positsioon ülemaailmse teaduskeelena alles üsna uus ja selle tulevik pole veel selge.

2. Meetodid ja terminoloogia

Teadustekstide tõlkimisel on aja jooksul kasutatud mitmesuguseid meetodeid, millest paljud võivad kasutusel olla ka praegu. Seda järeldust toetab ka eespool tutvustatud teadustõlke peamiste ajalooperioodide ajal kasutusel olnud meetodite põhjalik uurimine (Montgomery, 2002; Saliba, 2007). Teame, et mõnel juhul töötasid tõlkijad üksi, teinekord aga koos vahendajatega ja nii suulisi kui ka kirjalikke meetodeid kasutasid. Mõnikord võeti appi kolmas keel, mida valdasid vabalt nii vahendaja kui ka tõlkija. Teave tõlkijate kohta (Endress, 1989) viitab, et mõned tekstid osutusid suureks katsumuseks –

eriti kõrgtasemel matemaatika teemalised. Iseäranis keerukad olid sellised teosed nagu Ptolemaiose „Almagest“ (planeetide liikumise keerukas geomeetriline analüüs), Aryabhata „Aryabhatiya“ (tasapinnaline ja sfääriline trigonomeetria) või Newtoni „Principia“ ning see seletab, miks neid tekste samasse sihtkeelde sageli mitu korda tõlgiti. Arvatavasti olid sellisest lähenemisviiside mitmekesisusest tekkinud tõlked ka erineva kasutatavusega.

Täna töötavad elukutselised teadustekstide tõlkijad tekstiga kõige sagedamini üksinda, kuigi vahendajaid ja nõustajaid kasutatakse endiselt, näiteks kui tõlkija teadmised sihtkeelest või teadusharust on puudulikud. Tehnilise keele areneva olemuse tõttu on tõlkijatel nüüd üha enam teadusalane haridus. Teadustekstide tõlkijad peavad kasutama erialasõnastikke ja töötavad praegu tavaliselt kitsas teemavaldkonnas (nt bioloogia, kuid mitte füüsika). Selline spetsialiseerumine oli 1970. ja 1980. aastatel vähem levinud. Alates 2000. aastast on digitaalsed vahendid tööd hõlbustanud ning see aspekt on ajas paratamatult süvenev ja täiustuv (vt **Translation tools / Tõlketööriistad**). Digivahendid ei ole siiski inimliku tõlgendamise ja otsuste tegemise vajadust oluliselt vähendanud, selle kaotamisest rääkimata. Täpsus ja hoolikus on olulisimad teadustekstide tõlkimise nõuded ning neid ei ole võimalik täita ilma inimfaktorita.

Sellise täpsuse nõude tingib teadus**terminoloogia (Terminology and translation)**. Enne 20. sajandit oli teaduskeelel akadeemilistes ringkondades levinud keelepruugiga palju ühist, niisiis oli tõlkemeetodite ja -käsitluste kattumine kirjanduse ja teiste valdkondadega paratamatu. Täna sõltub teadus suuresti väga spetsialiseeritud ja pidevalt laienevast tehnilisest sõnavarast, mis on igale tõlkijale katsumus. Isegi üksikud ebatäpselt tõlgitud terminid võivad tõlke kasulikkust märkimisväärselt kahjustada. Teaduse arenedes ja uute alamvaldkondade tekkimisel, nagu elujõulisele teadusele kohane, formuleerivad teadlased pidevalt uusi termineid. See aga raskendab tõlkija tööd veelgi.

Suurem osa teadusterminoloogiast pärineb inglise keelest, vähemasti alates 1980ndaist, ja ka täna kasutatakse valdavalt seda keelt.

3. „Stiili“ ja kultuuri küsimus

Teadustekstide tõlkimine ei seisne ainult sõnaraamatutähenduste ritta seadmises. Kui see nii oleks, teeksid seda juba ammu arvutid. Ühes keelelis-kultuurilises keskkonnas kirjutatud teosed tuleb teise keeleruumi jaoks kohandada. Selle kohta on tänapäeval mitmeid silmatorkavaid tõlkenäiteid nagu „ainult tugevamad jäävad ellu“ (mille sõnastas Herbert Spencer ja võttis kasutusse Darwin), mis tõlgiti alguses jaapani keelde kui *yushoh reppai* ehk „kõrgemalseisja võit alama üle“ (Watanabe, 1990). Nagu igasuguse tõlkimise puhul on ka teadustõlkes keelte vahel mõningal määral tõlgendamist. Järgnev on lühike näide ühest meditsiiniajakirjast, mis avaldab teadusartiklite kokkuvõttes nii prantsuse kui inglise keeles (Minchella et al., 2010):

But de l'étude. – Surveiller l'évolution de la résistance (R) aux antibiotiques de Pseudomonas aeruginosa de 2002 à 2006 dans notre établissement afin d'optimiser l'antibiothérapie.

Aim of Study. – Monitor evolution of antibiotic resistance of Pseudomonas aeruginosa from 2002 to 2006 in our hospital to optimize antibiotherapy.

Originaali täpsem esitus oleks: „Jälgida *Pseudomonas aeruginosa* antibiootikumiresistentsuse arengut aastatel 2002-2006 meie asutuses, et antibiootikumiravi optimeerida.“ Kuigi kahe tõlkevariandi erinevus võib tunduda väike, on viimati esitatud versioon tavakeelele lähemal, ei sisalda lisatud sõna „haigla“ (nagu tõlkes inglise keelde näha on) ning on stiililt originaaliga sarnasem. Tõlkija on otsustanud järgida meditsiinilise inglise keele stiili. Teadlikult või mitte tegi ta valiku, millega iga tõlkija peab silmitsi seisma – kas olla lojaalsem lähte- või sihtkeelele, või leida hoopis hübriidvariant. Tõlgitu kasutatavuse huvides sihtkeele eelistamine on teaduses tavaline, kuid kaugelki mitte üleüldine. Erinevad tegurid nagu dokumendi eesmärk, sihtrühm, maksumus ja sisu võivad kallutada ka muude valikute poole (nt kui makstakse tõlgitud sõnade arvu järgi, võib see mistahes rohkesõnalist materjali sõnasõnalisemalt tõlkima motiveerida).

Sellised näited tõestavad, et teoreetilised küsimused on tõesti keerukad. Nagu ka eelnenud lühinäide illustreeris, on väärt levinud arusaam, justkui teaduse tõlkimine on keeleliselt lihtsakoeline protsess ja põhineb tähttähelisel tõlkimisel. Tehniline keel ei ole universaalne; teadusinfot väljendades ei ole eri keeltes üks-ühele vastavust. Ometi ei

peeta teadustekstide tõlkijat loova, valmistava tegijaga sama oluliseks, et temast räägiks kasvõi need, kes kirjutavad millestki, mida tõlkija „nähtamatuseks“ („*invisibility*“) on nimetatud (Venuti, 2008). Teadustekstide tõlkijad loovad aga kultuuritooteid, mis kvalifitseeruvad sihtkeeles originaaliks. Tõlkijate roll teadmiste ülemaailmse leviku juures on märkimisväärne, mistõttu vajab tõlkijate kultuurimõju küsimus ümbermõtestamist.

4. Inglise keel kui ülemaailmne teaduskeel: mõju tõlkimisele

See, et inglise keel on ülemaailmseks teaduskeeleks, on tõlkimise üldist mahtu ja spetsiifilisi tõlkimise valdkondi ainult suurendanud (Montgomery, 2009). 1970ndatest ja 1980ndatest aastatest saadik töötanud tehnikatekstide tõlkijad kinnitavad, et nende sektor on plahvatuslikult kasvanud. Erineva kultuuri- ja keeletaustaga teadlastel soovitatakse nüüd tungivalt inglise keeles suhelda ja ainuüksi selle tulemuseks on olnud tõlketegevuse tohutu, kuigi sageli problemaatiline turg – nii ametlikul kui ka isiklikul tasandil (Meneghini & Packer, 2007). Paljudes maailma riikides, kus inglise keel ei ole riigikeel ega ka teine keel, tähendab teadlaseks olemine täna ka tõlkimisega tegelemist. Kogemused näitavad, et sellise tõlkimise erivormid on mitmekesised ja laienevad ning eksisteerivad nii argi- kui erialakeeles. Tõlketegevuse vormid on muuhulgas:

- avaldatud tervikteksti (artikkel, aruanne jms) tõlkimine ühest keelest teise, mille teostab kas teadlane, palgatud isik või tõlkebüroo;
- avaldatud tekstist osade tõlkimine isiklikuks, ametialaseks või koolitamise eesmärgil kasutamiseks;
- veebilehe osade tõlkimine ametialaseks kasutamiseks või õpetamise tarbeks;
- oma teose või kirjutise (nt artikli eelnõu, konverentsiettekannet) tõlkimine inglise keelde, mille teostab kas autor ise (vt **Enesetõlge / Self-translation**), palgatud isik või tõlkebüroo;
- oma teose või kirjutise (nagu eespool) osaline tõlge, mis saadetakse seejärel kolleegile või konsultant-toimetajale täiendamiseks;

- laborimärkmete, katseandmete või muude uuringumaterjalide tõlkimine (tõenäoliselt inglise keelde), mida jagatakse kaasautoritele või kolmandatele isikutele;
- meilide ja muu ingliskeelse kirjavahetuse lugemine ja kirjutamine, mis eeldab oma peas tõlkimist ning mõnikord ka kirjalikku tõlget;
- emakeelse ettekande kava koostamine või märkmete kirjutamine, mis tuleb seejärel rahvusvahelise konverentsi jaoks inglise keelde tõlkida.

Teadustekstide tõlkenõudluse kasv on seega seotud inglise keele levikuga ja selle mõjuga teaduses muutuvatele sotsiaalsetele tavadele. Sellised tavad on osaliselt seotud interneti kui teaduse uue põhimeediumiga. Eriti märkimisväärne on rahvusvaheliste teadusuuringute hulga kasv, millega seotud uurimisrühmad on moodustunud eri riikidest pärit liikmetest.

Varasemalt oli tehnilistele tekstidele spetsialiseerunud tõlkebüroosid vähe. Sageli eeldati, et „teadustekstide tõlkija“ töötab mistahes tekstiga, olgu see siis rakendusfüüsika või liblikate paaritumise teemal. Täna on tõlkebüroodel nimekirjad teadustekstide tõlkijate ja nende erialade kohta, kusjuures mõned ettevõtted keskenduvad konkreetsetele valdkondadele, nagu näiteks biomeditsiin. Samuti on tõlkijate käsutuses uued vahendid – veebisõnastikud, tugiteenuste meiliserverid, täiustatud grammatika kontrolltarkvara, tõlkemälusüsteemid ja ka automaattõlge, nii otse veebis kui ka eraldiseisva tarkvarana.

Ning siin kerkib taas tuttav küsimus: milline on selles kontekstis **masintõlke (MT, vt Machine translation today)** roll? Praegu on vastus endine – see võib olla abiks, kuid mitte lahenduseks. Masintõlge suudab täpselt tõlkida enamikke üksiktermineid ja fraase ning väljastada kasutatavat (ümbekirjutatavat või toimetatavat) üheselt mõistetavat teksti, mille mõistmiseks ei ole vaja mingeid lisateadmisi. Kuid teadustekstid on siiski elusas keeles, mis tähendab, et sõnadel ja väljenditel võib olla mitu tähendust. Masintõlge võib aidata, kuid inimesed on endiselt hädavajalikud. Siin koorub tõde: nagu ka teistes valdkondades ei ole teadustekstide tõlkimine pelgalt keeleline protsess vaid isikliku osaluse vorm, milleks on vaja mõistmist, keelevaistu ja kogemusi.

Uustõlge

Uustõlge (kui toode) tähendab, et mingi tekst on tõlgitud samasse sihtkeelde teist või rohkemat korda. Seega on uuesti tõlkimine (kui protsess) oma olemuselt nähtus, mis toimub teatud aja pärast, kuid praktikas esineb ka samaaegseid või peaaegu samaaegseid tõlkeid, mistõttu on mõnikord raske või isegi võimatu üht tõlget esimeseks ja teist tõlget teiseks tõlkeks liigitada. Mõned uurijad räägivad uustõlkega seoses ka kaudsetest või releetõlgetest, kuid see on tõenäoliselt pigem eksitav kui kasulik ning käesolevas artiklis viidatakse uustõlke terminiga korduvatele tõlgetele ühte keelde.

Isegi kui kaudsed tõlked kõrvale jätta, kerkivad liigitamisel üles mitmed raskused. Esiteks, ka lähtetekstid muutuvad aja jooksul (autori, toimetuse või trükitehnoloogiliste sekkumiste tõttu, või poliitilistel põhjustel) (vt nt [Brisset 2004](#)). Teiseks ei ole „sama“ keel midagi stabiilset. Näiteks võib arutleda selle üle, kas Kanada lugejatele tehtud prantsuskeelne tõlge on uustõlge, kui Prantsusmaal on varasem tõlge prantsuse keelde olemas. Nende erinevuste selgitamiseks nimetab [Anthony Pym \(1998: 82\)](#) samaaegseid tõlkeid erinevatele turgudele „passiivseteks uustõlgeteks“ („*passive retranslations*“), samas kui „aktiivsed uustõlked“ („*active retranslations*“) on need, mis konkureerivad sama sihtrühma pärast. Kolmandaks tuleb liigitamisel võtta seisukoht ka **muganduste** (vt **Adaptation**) osas. Kui uustõlked on sageli tingitud vajadusest pöörduda uue lugejaskonna poole (nt klassikalisest tekstist lastele sobivat varianti luues), siis on tõlkimise eristamine mugandamisest üks keeruline küsimus.

Tõlketeaduses on üldtuntud tõsiasi, et mõned lähtetekstid on ebastabiilsed ning sagedaseks arutlusteemaks on ka tõlgete ja muganduste problemaatiline suhe. Vähemkäsitletud liigitusprobleem puudutab aga uustõlgete ja toimetamise eristamist. Mõnikord peetakse toimetamist ehk juba olemas oleva tõlke uuesti avaldamise eesmärgil toimetamist, parandamist või ajakohastamist esimeseks sammuks uustõlke suunas ([Vanderschelden 2000: 1-2](#)). Kuid asi on paraku keerulisem. Arvukate juhtumite põhjalik uurimine on näidanud, et versioonidele võidakse toimetatud kordustruki või uustõlke nimetus omistada üsna meelevaldselt. See tähendab, et versioon, mis tugineb suuresti varasemal tõlkel ja mis märgistati kirjastuses algselt toimetatud materjalina, võidakse hiljem trükki saata hoopis uustõlkena. Lisaks sellele on mõned tekstid hübriidid, milles

on nii toimetatud varasema tõlke kui ka uustõlke osi (vt [Paloposki & Koskinen 2010](#)). Seetõttu on enne andmete lõplikku liigitamist vaja (uus)tõlgete teksti tähelepanelikult võrrelda ja teha kindlaks, kas tegemist on tõesti uute tõlgetega või muudetud varasemate tõlgetega.

1. Uustõlgete uuringud

Enim on uustõlkeid uuritud kirjandustõlke valdkonnas ning tavaliselt on tähelepanu keskmes olnud kirjandusklassikaks peetavate teoste tõlked. Uustõlked ja kirjanduskaanoni kujunemine sõltuvad teineteisest kindlasti: uustõlked aitavad tekstidel saavutada klassika staatust ning see (klassika staatus) soodustab sageli edasisi uustõlkeid ([Venuti 2004](#)). „Maailmakirjanduse“ ja armastatuimate lasteraamatute kõrval on uuritud ka mittefiktiivseid tekste (vt nt [Brisset 2004](#) Darwini prantsuskeelsetest tõlgetest, [Susam-Sarajeva 2006](#) kirjandus- ja feministliku teooria uustõlgete teemal ja von Flotow 2009 Simone Beauvoiri feministlikust uustõlkest), kuid uustõlke nähtust käsitletakse raamatukirjastamisest ja kirjanduslikest žanritest harva eraldi. Seetõttu tuleb uustõlkeuuringute tulemuste ja järelduste laiendamisel kirjandusest väljapoole olla väga ettevaatlik. Näiteks on uustõlkimise seisukohast uurimata filmide subtiitrite uuesti tõlkimine erinevate tehniliste väljundite ja levitajate tarbeks, kuid teatritekstide uustõlkele (mis on samuti levinud nähtus) on mõningast tähelepanu siiski pööratud (nt [Aaltonen 2003](#)). Teine üllatav lünk praegustes uurimustes on seotud piibliga – uuesti tõlkimise üldises kontekstis käsitletakse selle arvukaid uustõlkeid harva pikemalt.

Kirjanduse uustõlked on mitmete tõlketeaduse uurimisküsimuste jaoks osutunud kasulikuks andmestikuks. Kuna lähteteksti ja sihtkeelt peetakse sageli konstantseks, võimaldab aja tegur uurida selliseid küsimusi nagu tõlkenormide ja -strateegiate muutumine, keele standardiseerimine ning poliitilise või kultuurilise konteksti mõju (nt [DuNour 1995](#); [Kujamäki 2001](#); [Tymoczko 1999](#)). Lisaks uurimustele, kus uustõlke nähtuse kõrval uute tõlgete kaudu ka muid küsimusi käsitletakse, kasvab huvi uurida ka seda, mis uuesti tõlkimise käigus tegelikult toimub. [Brisset \(2004: 41\)](#) kurdab, et nii sage nähtus nagu uustõlked ei saa piisavalt tähelepanu. Uurimisvajadust on väljendanud ka [Gambier \(1994\)](#) ja [Susam-Sarajeva \(2006\)](#). Viimasel ajal on uuesti tõlkimist tõesti üsna

aktiivselt uuritud (vt näiteks Palimpsestes'i erinumber uustõlgetest 2004 ja [Monti & Schnyder 2010](#)).

Üks tuntumaid püüdlusi selgitada, miks uustõlkeid tehakse, on [Antoine Bermani \(1990\)](#) väide, et esmatõlked on kuidagi kehvad ja puudulikud, samas kui hilisemad tõlked saavad esimese tõlke juba sillutatud teed ära kasutada ja tuua sihtkeelde lähteteksti tõelise olemuse. Kui esimene (kodustav) tõlge on teksti tutvustanud, saab teine (võõrapärastav) tõlge olla lähteteksti vaimule tõeliselt truu. Bermani sõnul ei saa esmatõlked kunagi olla suurepärased. Sellist esimese ja teise tõlke ideed nimetatakse sageli uustõlke hüpoteesiks („*retranslation hypothesis*“) – võib-olla seetõttu, et 2000. aastal nimetas seda ideed nii [Chesterman](#).

Hiljutistes uurimistöodes on rohkelt tõendeid nii uustõlke hüpoteesi toetuseks kui ka selle vastu (nt [Brisset 2004](#); [Brownlie 2006](#); [Paloposki & Koskinen 2004](#)). Praegu ollakse üldiselt nõus, et Bermani skeem ei ole uustõlke selgitamiseks piisav. On näidatud, et kuigi võib leida mudelisse sobivaid näiteid, ei ole esmatõlked loomu poolest kodustavad ning teised või järgnevad tõlked originaalile lähemal. Kõnealuste tõlgete teksti iseloomu määravad ka mitmed teised tegurid. Esmatõlke ja hilisemate tõlgete uurimise ja/või võrdlemise muudab veelgi keerukamaks raskus leida usaldusväärseid meetodeid tõlgete „läheduse“ mõõtmiseks – „suurepärasest“ rääkimata. Tõlkeid võrreldes on muuhulgas vaadeldud süntaksi, leksikaalseid valikuid ja kultuuriomaseid elemente, kõnetamisviise, mõõtühikuid, kõnekeelt, murdeid ja slängi. Sellistes võrdlustes kasutatavate parameetrite kohta on sisuka uuringu teinud Deane-Cox (2014).

2. Uustõlkimise põhjustest

Eespool toodud uustõlkimise määratlus juba viitab, et uuesti tõlkimise puhul on keskne tähtsus aja kulgemisel ja kronoloogilisel järjestusel. Uustõlgete tegemise levinud põhjendused kipuvad tõepoolest keskenduma eelmise tõlke vananemisele ja väidetavalt aegunud omadustele. Tegelikult on see üks sagedasemaid uustõlgete kohta käivaid kommentaare Soomes avaldatud ajalehearvustustes ning seda kohtab ka mujal ([Koskinen & Paloposki 2003](#)). Samuti põhjendatakse uuesti tõlkimise vajadust või tungi sellega, et

lähteteksti, autorit ja kultuuri on paremini tundma õpitud. Teisisõnu, värske ehk „kuum“ tõlge ei saa vastuvõtu ja uuringute infost kasu lõigata, kuna see koguneb alles järk-järgult ja on kättesaadav hilisemate, „külmade“ uustõlgete jaoks (vt [Vanderschelden 2000: 9](#)).

Nagu ka uustõlke hüpotees, põhinevad tõlgete vananemise väide ja „kuumaks – külmaks“ jaotamine eeldusel, et uuesti tõlkimise põhjuseks on eelmise tõlke puudulikkus. Selle seisukoha on mitu publikatsiooni viimasel ajal kahtluse alla seadnud ja pakkunud alternatiivseid selgitusi, nagu asjaosaliste agentsus ([Collombat 2004](#)), võimuvõitlus ja vastuolulised tõlgendused ([Susam-Sarajeva 2006](#)) või majanduslikud põhjused, näiteks uustõlgete turunduspotentsiaal ([Koskinen & Paloposki 2003](#)). Vaikimisi eeldab esmatõlgete puudulikkuse idee ka lineaarset progressi – kuid selle kaasaegse maailmavaate on mitmed nähtuse kajastajad alusetuks tunnistanud ([Brisset 2004](#); [Susam-Sarajeva 2006](#); von Flotow 2009). Tegelikult saavad uustõlked *status quo*'d ära kasutada: parem on pühaks muutunud klassika varasemaid tõlkeid säilitada kui neid parandada või edasi arendada ([Tahir Gürçağlar 2008: 296](#)). Samuti tuleb mõista, et väited selle kohta, justkui varasem tõlge oleks ebapädev või ebapiisav, võivad olla osa strateegilisest ümberpositsioneerimisest, mille eesmärk on toetada uue tõlke väärtuslikkust kas uue tõlkija või teiste asjaosaliste poolt ([Venuti 2004: 26](#)). Uuesti tõlkimise protsessi võib mõjutada ka esimese tõlkija isik: [Pokorn \(2012: 42-49\)](#) leidis Sloveenia lastekirjanduse ideoloogiat uurides, et mõningaid sõjaeelseid tõlkijaid peeti uues, sõjajärgses keskkonnas „problemaatilisteks“ ja vastuvõetamatuteks, mistõttu telliti uued tõlked.

Tekstide uuesti tõlkimiseks, toimetamiseks, kordustrukkimiseks ja muul moel taaskasutamiseks on mitmeid põhjuseid, mistõttu iga juhtumiuuring toob tõenäoliselt esile mitmetahulise põhjuslike seoste võrgustiku. Seega ei ole üllatav, et kahes hiljutises artiklis, milles püütakse uustõlke nähtust üksikjuhtumitest laiemalt vaadata, kasutatakse uustõlgete taga olevate mitmekülgsete mõjude kohta omadussõna „risoomne“ ([Brownlie 2006: 155](#); [Brisset 2004: 48](#)). Kuigi 21. sajandi alguses on uuesti tõlkimise fenomeni aktiivselt uuritud, vajame veel ulatuslikke üldisi uuringuid, enne kui saame seda keerulist nähtust tõeliselt mõista. Eelkõige peavad uuringud üksikute juhtumite analüüsimise asemel uuesti tõlkimise nähtust laiemalt vaatama ning samuti on vaja saada võrreldavaid samaaegseid (sünkroonseid) ja ajaloolisi (diakroonilisi) andmeid ([Brisset 2004: 63](#)). Võttes aga arvesse liigitusraskusi ja vajadust suurte andmekogumite põhjaliku

tekstianalüüsi järele, ei ole tegemist lihtsa ülesandega. Kuid uuesti tõlkimise fenomeni uurimine võib avada uusi vaatenurki mitmetele tõlketeaduse olulistele küsimustele väga erinevates valdkondades alates eetikast kuni esteetikani.

Varjamata ja varjatud tõlge

Tõlkides asendatakse ühes keeles olev tekst funktsionaalselt samaväärse tekstiga teises keeles. See, kas ja kuidas on võimalik saavutada funktsionaalset samaväärsust, sõltub esmajoonel kahest empiirilisel tuletatud (House 1981) tõlkimise tüübist: *varjamata* ja *varjatud* tõlkimisest („*overt and covert translation*“). Selline eristus seostub ühega tõlketeooriatest (House 1997, 2009).

Nagu nimetuski viitab, on *varjamata* tõlge üsna varjamatult tõlge, mitte justkui teine originaal. Varjamata tõlke puhul võib sihtkeel sisaldada võõraid originaalteksti elemente, mis „kumavad läbi“. Varjamata tõlge on põimitud sihtkultuuri uude kõnesündmusesse ning on iseloomustatav tsitaadisarnase „keele mainimisena“. Mõningateks näideteks on ajaloolisi sündmusi kajastavad dokumendid ning pühaks ja puutumatuks peetavad tekstid. Funktsionaalne samaväärsus on saavutatav ainult „teisel tasandil“ ning on „eemaldatud“ laadi: kui uutel adressaatidel on ligipääs samale funktsioonile, mis on originaalil tema diskursusmaailmas, siis sihtkeele kultuuris realiseerub taoline ligipääs tõlke kaudu, mis toimib nii originaali kui ka tema enda diskursusmaailma raamides. Just diskursusmaailmade koosaktiveerumise kaudu saavad tõlke adressaadid justkui „pealt kuulata“, ehk suudavad hinnata originaali funktsiooni keeleruumi erinevusest hoolimata. Tõeline kultuuriülekanne toimub kontaktsituatsiooni tulemusena ning lähtekeele kultuuriruumi mõjul on tulemuseks kõrvalekalded sihtkeele kultuurinormidest. Keelelis-kultuuriline ülekanne on märgatav kui tõlke (tahtlik) kõrvalekaldumine sihtkeele normidest. Varjamata tõlge on seega nii keelelisest kui ka psühholingvistilisest vaatenurgast selgelt hübriidne üksus.

Varjatud tõlke puhul on olukord hoopis teistsugune. Varjatud tõlge on tõlge, mis paistab vastuvõtvast keeleruumis originaaltekstina. Tõlge on varjatud, sest see ei ole pragmaatiliselt üldse tõlkena tähistatud ja on mõeldav, et see võib olla loodud iseseisvalt. Originaali ja selle varjatud tõlke kohta võib öelda, et need erinevad üksteisest oma vastavates keeltes „ainult“ juhuslikult. Näideteks on „kasutusvalmis“ ajutise loomuga tekstid: juhendid, kaubandusringkirjad, reklaamid ning ajakirjandus- ja teadustekstid. Varjatud tõlgete puhul esineb sageli keeleruumi tähendusnüansside tõlkeprobleeme. Uute lugejate vajadusi silmas pidades peab tõlkija nende lahendamisel arvesse võtma erinevaid kultuurilisi eeldusi. Tõlkija taasloob sihtkultuuris samaväärse teksti, taastades originaali funktsiooni ka tõlkes, ehk eesmärgiks on „tõeline“ funktsionaalne ekvivalentsus. Varjatud tõlge mõjub sihtpubliku keeleruumis üsna loomulikult, ilma originaalteksti keeleruumi kaasamata. Kuna varjatud tõlked toimivad ainult sihtkultuuris, on nad varjamata tõlkest psühholingvistiliselt vähem keerukad ja ka rohkem petlikud. Tihti on originaaliga tekkinud reaalne kultuuriline distant. Varjatud tõlke lugejad ei tea sageli, et nad loevad tõlget ning võtavad seda vastu nagu see oleks originaaltekst. „Originaali“ kuvandi poole püüeldes kasutab tõlkija kultuurieripära kompenseerimiseks niinimetatud kultuurifiltrit. Sellega arvestab tõlkija erinevusi kultuuride vahel ning tasandab need lahknevused sotsiaal-kultuurilistes tavades ja suhtlemissoovides. Kultuurifilter ei peaks põhinema ainult kontrollimata oletustel, vaid toetuma hoopis keelepaarile omaste kultuurierinevuste empiirilistele uuringutele.

2. Tõlke teoreetiline raamistik

Selles peatükis antakse lühiülevaade tõlketeaduslike tekstide positsioonist ja selgitatakse, miks peeti tõlketeaduslike artiklite eesti keelde tõlkimist oluliseks. Lisaks tutvustatakse, mis on teadustekstide stiili puhul iseäralikku ja mida peab tõlkija teadustekstide tõlkimisel meeles pidama. Samuti kirjeldatakse, millistest teoreetilistest lähtekohtadest nelja HTS-i artikli tõlkimisel lähtuti.

2.1. Tõlketeaduse positsioonist ja kättesaadavusest eesti keeles

Tõlketeadus on teadusmaailmas seni olnud tagaplaanil, kuna „teaduslugu on (mõnede üksikute eranditega) seni tõlgetele vähe tähelepanu pööranud”³ (Dietz 2016: 117). Kui teadusloo arengut tuntakse praegu sajandite ja isegi aastatuhandete taha (näiteks tegutses maailmaruumi seaduspärast huvitunud Ptolemaios neljandal sajandil e.m.a. (Montgomery 2000: 22)), siis tõlketeadus „kujunes eraldiseisva akadeemilise uurimisvaldkonnana enam kui 50 aastat tagasi“ (Palumbo 2009: 133). Teaduses nähakse tõlkimist „marginaalse žanrina, mis ei loo uut infot ja on seega teaduse ajaloos kõrvalise tähtsusega” (Dietz 2016: 117). Samuti ei ole selge, kuhu tõlkimist teaduses paigutada ning tekib küsimus, milline otstarve teaduse tõlkimisel erinevates ajalistes ja kultuurilistes kontekstides on, ning mis on üldse sellise teadustõlke eesmärk (Dietz 2016: 119). Olenemata asjaolust, et tõlkimisel on läbi aegade olnud teadusideede levitamisel suur roll, on teadusloolasi tõlketegevuse või protsessi uurimine üldiselt vähe köitnud (Olohan & Salama-Carr 2011:179). Teisest küljest pole ka tõlketeadlased olnud teaduskeelest või teaduslikust infost väga huvitatud ning uuritud on pigem kirjanduslikke tekste (*ibid.*).

Ka Eestis on tõlketeadus suhteliselt noor teadusvaldkond⁴; kusjuures, kui uurida Eesti Teadusinfosüsteemi ETIS veebilehelt, milliseid publikatsioone on avaldatud, siis ilmneb, et eesti autorid publitseerivad oma tõlketeaduslikke töid enamasti võõrkeeles.

³ Esitatud tsitaadid on siin ja edaspidi tõlkinud magistritöö autor.

⁴ Selguse huvides tuleb siinkohal mainida, et tõlkimine ise on Eesti aladel levinud juba sajandeid. Nagu mujalgi Euroopas, on eesti keelde tõlkimise traditsiooni süünd seostatav 16. sajandil alanud Piibli tõlkimisega, ning selles vallas oli esimeseks märkimisväärseks tegijaks Johannes Gutsclaff (Ross 2012).

Tõlkimise erinevaid teoreetilisi ja praktilisi küsimusi on Eestis uuritud küll, kuid valdkonna uurimistulemused on harva esitatud eesti keeles. Mõned märkimisväärsed erandid siiski on, mis seda tõlkimisega seotud eestikeelsete publikatsioonide tühimikku täidavad. Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamatu veebilehelt saab teada, et 2014. aastast saadik ilmub regulaarselt Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat „Tõlkija hääl“. Samuti satub tõlkimise problemaatikat puudutavaid artikleid aeg-ajalt ka muu teadusvaldkonna väljaannetesse, nagu näiteks kuukiri Keel ja Kirjandus, kultuuriajakiri Vikerkaar, humanitaarteaduste perioodiline teadusajakiri Methis või Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat. Lisaks on oma panuse eesti tõlketeadusesse andnud ka erinevad raamatud, nagu näiteks Anne Lange „Tõlkimine omas ajas“ (Lange 2015). Samuti ei saa alahinnata Peeter Toropi panust, kes käsitleb oma kogumikus „Kultuurimärgid“ tõlkimise suhet kultuuriga (Torop 1999), ning selgitab publikatsioonis „Tõlge ja kultuur“ tõlketegevuse olemust ja selle tõlketeaduslikku mõtestamist ning peatub ka kultuuri analüüsitavuse probleemidel (Torop 2011).

On täheldatud, et erinevate erialade eestikeelses käsitluses kohtab koledaid võõrlaene (Nemvalts 2014: 4), mis viitab justkui, et teadustekstide tõlkijad on kasutanud võõrapärastavaid strateegiaid või on tegutsenud kiirustades ja alla oma võimete, terminoloogiasse süvenemata ja uusi eesti keelele suupärasemaid sõnu välja mõtlemata. Emakeelne teadus on suur väärtus, ning see kehtib ka tõlketeaduse kohta. Eestikeelse tõlketeadusliku info vähesuse tõttu on magistritöö autori arvates see, et maailma tõlketeadlaste mõtted Eesti lugejani jõuavad, valdkonna püsivuse ja edendamise jaoks väga oluline.

2.2. Teadustekstide stiilist

Teadustekstid on oma olemuselt akadeemilise stiiliga ning teadustekstides on esmatähtis edasi anda infot. Teaduskeelt saab kirjeldada kolme *k*-ga: korrektne, kompaktne ja klaar⁵ (Herman 1993: 11). Samuti peetakse seda muust keelest sõnavaraliselt, semantiliselt ja

⁵ Hermani ingliskeelses materjalis vastab sellele kolm *c*-d: *clarity* (klaar), *concision* (kompaktne), *correctness* (korrektne).

lausestuselt lihtsamaks (Gordin 2016: 209). Kuna teadustekstid on kirjutatud akadeemilises stiilis, siis peetakse neid tõlkimise seisukohalt küllaltki kergeks tekstižanriks (Bennett 2011: 189). Kuid just registri arvesse võtmine võib olla see, mis mõjutab teadus- ja tehnikatõlke leksikaalset-semantilist tasandit ning on tõlkeprotsessis oluliseks pragmaatiliseks kitsenduseks (Krein-Kühle 2011a: 407). Seega ei pruugi arvamus, et teadustekstide tõlkimine on lihtne, sugugi tõene olla.

Krein-Kühle väidab Rudolf Jumpelti 1961. aastal välja antud teosele „Die Übersetzung Naturwissenschaftlicher und technischer Literatur: sprachliche Maßstäbe und Methoden zur Bestimmung ihrer Wesenszüge und Probleme“⁶ viidates et „teadus- ja tehnikatõlge erineb oma keeleliste omaduste poolest teistest tõlkimise tüüpidest [kuna] sisul on vormi üle absoluutne ülimus ning kirja pandud sisu täpne ülekandmine on oluline” (Krein-Kühle 2011a: 439). Jumpelti teoreetiline panus tõlketeadusesse on oluline, kuna ta oli väidetavalt „esimene, kes määratles teadus- ja tehnikatõlke piirid ning pööras tähelepanu ka stilistikale, teksti tüübile, tekstižanri isepärasusele, täpsusele ... mis muudab teadus- ja tehnikatõlke võrdselt keerukaks mis tahes muud laadi tõlkimisega” (Krein-Kühle 2011b: 443–444).

Kui vaadata eestikeelseid juhendeid selle kohta, kuidas on õige teadusteksti kirja panna, siis torkab oma põhjalikkusega silma Eedo Kalle ja August Aarma koostatud juhendmaterjal Tallinna Tehnikaülikoolile. Selles on arusaadavalt ja ammendavalt paika pandud nõuded eestikeelsete teadustekstide koostajale ja selgitatud neid üldisi põhimõtteid, mida teadustöö autorid kirjutades peavad järgima. Usutavasti on samade, alljärgnevalt loetletud nõuete teadmine ja meeles pidamine asjakohane ka teadustekste eesti keelde tõlkides.

Töö kirjutamisel tuleb silmas pidada järgmisi üldistatud nõudeid:

- Töö sõnastus peab olema korrektne ja loogiline.
- Kasutatagu täpset ja selget oskuskeelt, üldtunnustatud ja väljakujunenud terminoloogiat.
- Väljendused peavad olema loomulikud ja lihtsad.
- Tuleks vältida võõrsõnadega liialdamist.
- Hoidutagu tõlkevääratustest.
- Välditagu paljusõnalisust.
- Hoidutagu eksimast keeleloogika vastu.
- Välditagu sõnakordusi ja kasutatagu rikkalikumat sõnavara.
- Kirjutatagu nii lühidalt kui võimalik ja nii pikalt kui vajalik.

⁶ Teadusliku ja tehnilise kirjanduse tõlkimine: keelestandardid ja meetodid omaduste ja probleemide tuvastamiseks.

- Õigem on käsitleda vähem küsimusi, kuid põhjalikumalt.
- Välditagu slängi, stampkeelendite, ajakirjanduslike, populistlike, käibe- ja poeetiliste (üliemotsionaalsete) fraaside kasutamist.
- Hoidutagu võõrkeelte liigsest mõjust eestikeelsele tekstile (barbarismidest).
(Kalle ja Aarma 2003: 111)

Eelnevalt loetletud nõuetest lähtuvalt tuleb ka tõlkijal meeles pidada, et sihtkeelne teadusvaldkonna „tekst peab olema selge, neutraalne ja objektiivne, täpne, sujuv ja kergesti loetav“ (Hint jt 2022: 328). Sellise hõlpsasti loetava kuid täpse tõlketulemuse saavutamine on aga töömahukas, nõudes teadusteksti tõlkijalt palju näpuga järje ajamist, et ükski lähtetekstis esitatud detail sihtteksti üle toomata ei jääks. Teisalt tuleb teadustekstidega töötades meeles pidada ka seda, et teadusteksti stiil ei peaks olema kuiv ja üksluine – eesmärgiks võiks olla „ilmekas, kujundlik [teadustekst, sest] siis on ta kuju ja seos mõistega meelde jäävam kui kahvatud kirjeldused“ (Erelt jt 2020: 562).

Kõiki neid stiilingimusi arvesse võttes saab kindlalt väita, et arvamus, justkui teadustekstide tõlkimine oleks midagi lihtsat, ei ole õige.

2.3. Tõlketeoreetilistest lähtekohtadest

Teadustekste tõlkides on sihtkeelde vaja üle tuua kõik lähtekeelses tekstis esitatud detailid. Seega ei saa teadustekstide tõlkimise puhul tekkida küsimust, mida tõlkida ning mida mitte. Tekib hoopis küsimus, kuidas tõlkida. Tõlke arusaadavus on teksti kasutatavuse jaoks esmatähtis ning teadustekstide tõlkimise puhul on oluline meeles pidada, et tõlke „lugeja loeb ainult tõlgitud versiooni, mitte originaaldokumenti“ (Herman 1993: 12), mistõttu peab teadusteksti tõlkija olema hoolas. Siit sobib jätkata Jumpelti ideega, mida Krein-Kühle tänapäeva lugejani toob – nimelt, et „tõlge peab tunduma lugejale kui tema emakeeles kirjutatud originaaltekst“ (Krein-Kühle 2011b: 442).

Kuna käesolev magistritöö tutvustab nelja tõlketeoreetilise artikli tõlkimisel ette tulnud probleeme, siis on siinkohal vähe kasu teadmisesest, et teadustõlke puhul aitavad muret valmistavat terminit mõista näiteks kontekst või illustreerivad joonised (Herman 1993: 15), kuna humanitaarias illustratsioone ja diagramme enamasti lihtsalt ei ole. Teisalt tundub, et Hermani väidet „tehniline tõlge nõuab midagi enam, kui pelgalt

sõnade vastete mahakirjutamist sõnastikust” (1993: 19) võib laiendada mistahes valdkonna tõlkimisele. Tõlketeaduslike artiklite eesti keelde tõlkimisel on aga takistuseks ka see, et neid termineid, mida tõlkima peaks, sõnastikes mõnikord lihtsalt ei ole.

Noore, alles areneva teadusvaldkonnana määratleb tõlketeadus end ise interdistsiplinaarsena (Snell-Hornby jt 1994), ning taoline piiride hägusus iseloomustab tänapäeval ilmselt erinevaid humanitaarteadusi. Seetõttu tugineb teadusharudeülene tõlketeadus ka paljudele eri teooriatele. HTS-i artiklite sisu seostub lisaks tõlketeadusele ka muude valdkondadega nagu semantika, semiootika, keeleteadus, ajalugu, psühholoogia, jms. Artiklite tõlkimisel ette tulnud probleemide kirjeldamisel ja lahenduskäigu leidmisel saab aluseks võtta erinevaid teoreetilisi lähtekohti, kuid ükski neist ei tundu piisav ja täielikult sobiv, sest mitmed teooriad käsitlevad tõlkimist polaarselt – et kehtib kas üks või teine. HTS-i artiklite tõlkimisel tõdeti aga, et reaalsus on hoopis mitmetahulisem. Sel põhjusel järgiti nelja tõlketeadusliku artikli eesti keelde tõlkimisel kombinatsiooni kolmest teoreetilisest lähtekohast, milleks on:

- Friedrich Schleiermacheri teooria, et tõlge saab olla kas kodustav või võõrapärastav (Pym 2010: 31);
- Eugene Nida dünaamilise samaväärsuse teooria (Palumbo 2009: 39–40); ning
- John Catfordi lingvistiline tõlketeooria, mille järgi tulevad tõlkimisel alati ette nihked, mis võivad eri tõlgete puhul toimuda teksti eri tasanditel, sest üleüldist samaväärsust saavutada ei ole võimalik (Catford 1967: 73–82).

Schleiermacheri järgi on tõlkides kaks võimalust – „tõlkija kas jätab autori rahule ning viib lugeja autori suunas, nii palju kui see võimalik on, või jätab rahule lugeja ning toob autori [tõlketeksti] lugeja suunas“ (Lefevre, Andre 1977 — viidatud Venuti 2008: 15 kaudu). Schleiermacher ise hoidis võõrapärastava tõlkestrateegia poole, kui tõlkija jääb truuks lähtetekstile (Venuti 2008: 84), ning sellisel puhul „sunnitakse tõlke lugeja reisile välismaale“ (*ibid.*). Võõrapärastav tõlge on arusaadav kitsamale publikule, „haritud eliidile“ (Venuti 2008: 85). Kodustava tõlke tulemuseks on aga ladus sihtkeelne tekst, mis avab ja selgitab lugejale autori täpset mõtet nii palju, kui see võimalik on (Palumbo 2009: 38–39), ning sellisel moel tehtud tõlge ei pruugi lugejatele üldse tõlkena tunduda (Palumbo 2009: 48). Nelja HTS-i artikli tõlkimisel püüti seal, kus see võimalik oli, valida

kodustav tõlkestrateegia ning avada lugejatele algteksti mõtet omakeelsetes sõnades ja väljendites. Arvati, et HTS-i artiklid peaksid olema loetavad ja arusaadavad võimalikult laiale publikule, sest vaid nii levivad tõlketeaduslikud ideed edasi, kui need lugeja emakeeles mõistetavalt kirja on pandud.

Eugene Nida dünaamilise samaväärsuse teooria idee on Schleiermacheri kodustava strateegiaga üpris sarnane. (Venuti 2008: 16) Nimelt on Nida nägemuse kohaselt võimalik tõlkides „saavutada kas formaalne samaväärsus, mille puhul jälgitakse täpselt [algteksti] sõnu ja teksti struktuuri, või dünaamiline samaväärsus, kus püütakse taastada see funktsioon, mis lähteteksti sõnadel oli“ (Pym 2010: 31). Dünaamilise samaväärsuse põhimõttest lähtuv tõlge tekitab lugejates sama reaktsiooni ja sarnased tunded, nagu originaal lähteteksti lugejates (Palumbo 2009: 40) ning selline tõlge tundub lugejatele loomulikuna (Pym 2010: 31). Keele roll on edasi anda mõtet, mistõttu lähteteksti ja sihtkeelse tõlketeksti sõnumi kattuvus on dünaamilise samaväärsuse teoorias teksti vormilisest samaväärsusest oluliselt tähtsam. (Palumbo 2009: 169) Kui Schleiermacheri kodustava lähenemise puhul tuli võõrast infot tõlketeksti lugejatele selgitada sihtkeele sõnades, siis Nida dünaamilisest samaväärsusest lähtudes peab tõlkija esmalt mõistma, mida autor originaaltekstis öelda soovib, ning siis sama mõtte sihtkeeles vormistama. HTS-i artikleid tõlkides rakendati võimaluse korral dünaamilise samaväärsuse ideed ja püüti tähttähelise tõlkimise asemel mõelda, mida autor on öelda soovinud, ning üritati ka tõlkes sama mõte edasi anda.

John Catfordi lingvistilise teooria järgi on originaalteksti ja tõlke kattuvus tasandiline – originaal ja tõlge ei saa kõikidel teksti tasanditel samaväärsed olla ja alati toimub mingi nihe (Pym 2010: 18). Catford leiab, et tõlked pole tavaliselt täielikud, vaid hoopis piiratud, sest tõlkimisel asendatakse originaaltekst sihttekstiga ainult mingil konkreetsel grammatilisel tasandil ja ei kaaluta samaväärsust kõigil tasanditel (Catford 1967: 22). Lähtetekstile vastavus võib tõlkes liikuda grammatilises hierarhias kas üles või alla (Catford 1967: 76). Catford kasutab oma teoorias sama grammatilist hierarhiat, mille määratles oma märgilises 1961. aasta artiklis „Categories of the Theory of Grammar“⁷ Michael Halliday ning mille järgi on grammatilised tasandid (väikseimast suurimani) järgmised: morfeem, sõna, fraas, osalause, lause (Halliday 2005: 37–94). Catfordi

⁷ Grammatika teooria kategooriad.

teooriat peeti HTS-i artiklite tõlkimisel sobivaks, sest ka teadustekste tõlkides teeb tõlkija valikuid eri tasanditel ja läbisegi, täpselt nii, nagu mistahes muud tüüpi teksti tõlkimiselgi. Tõlkija teeb sõna või fraasi tasandil valikuid, lausevalikuid, süntaksivalikuid, ning kõikidel nendel tasanditel on erinevad iseärasused, mis annavad alust erinevate tõlkeprobleemide tekkeks. Catfordi lingvistilise tõlketeooriaga lähemalt tutvudes tõdeti, et tõlkides ei ole kahe keele vahel tõesti kõikidel tasanditel kattuvust ning samuti nõustuti, et tõlge võib olla hea ka siis, kui kattuvad on vaid mõned tasandid (Catford 1967: 49).

Teoreetiliste lähtekohtade kokkuvõtteks saab öelda, et võimalusel kasutati nelja HTS-i artikli tõlkimisel Schleiermacheri kodustavat strateegiat kuna sooviti, et tekst saaks ladus ja loetav. Probleemkohtades mõeldi tõlkeraskustele lähtuvalt Nida dünaamilise samaväärsuse teooriast ning analüüsiti, mida on autor öelda soovinud ja sõnastati see mõte eesti keeles uuesti. Samuti oldi artiklite tõlkimisel teadlik, et kui proovitakse originaali ja tõlke vahel saavutada samaväärsust näiteks sõnastuse tasandil ei ole vaja samaväärsust kramplikult taga ajada ka teistel tasanditel, nagu näiteks lause, kui lause piiride muutmine eesti keeles mõistlikuna tundus.

3. Analüüs

Siin peatükis tutvustatakse, mida kujutab endast antoloogia „Handbook of Translation Studies“, selgitatakse, milles seisnes tõlkeülesanne, ning kirjeldatakse, milline oli käesolevas töös esitatud nelja artikli tõlkimise protsess. Põhitähelepanu pööratakse analüüsi peatükis artiklite tõlkimisel ette tulnud probleemide käsitlemisele ning mõningate tehtud tõlkevalikute selgitamisele. Analüüsi peatükk võetakse kokku järeldustega.

3.1. „Handbook of Translation Studies“ ja tõlkeülesanne

„Handbook of Translation Studies“ on loodud, et koondada ning jagada teaduslikke teadmisi ja seisukohti erinevate tõlketeaduse aspektide kohta, nii suulise kui kirjaliku tõlkimise alal. (Gambier ja van Doorslaer 2013: 1) Esimeses, 2010. aastal ilmunud trükiversioonis sisaldus 74 artiklit eri autoritelt ja mitmesugustel teemadel ning kuigi HTS on esmajoonelise akadeemilise suunitlusega, on sisu hõlpsasti loetav ka laiemale publikule (*ibid.*). Entsüklopeediasarnase väljaande kõik artiklid on eelretsenseeritud ning sellesse on panustanud asjatundjad ülikoolidest üle kogu maailma. (Gambier ja van Doorslaer 2013: 2) Täna on HTS-i võimalik lisaks trükitud ingliskeelse raamatu lehitsemisele lugeda ka internetis, kus valik artikleid on kättesaadaval tõlgituna ka teistesse keeltesse nagu soome, prantsuse, hispaania, türgi, ukraina, jaapani, korea – ja nüüd juba ka eesti. Käsiraamatu elektroonilise platvormi sisu täieneb ja tõlked lisanduvad kiiremini kui trükitud väljaannete puhul.

Nagu tõlketeaduse positsiooni selgitavas peatükis eelnevalt mainiti, on eesti keeles kättesaadav tõlketeoreetiline kirjandus seni olnud vähene. Selle muutmiseks on Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse ja -uuringu osakonnas käimas projekt valiku HTS-i platvormil avaldatud artiklite tõlkimiseks inglise keelest eesti keelde. Magistritöö autoril avanes õpingute käigus võimalus selles artiklite tõlkimise projektis osaleda ning käesolev magistritöö on nimetatud suuremahulise tõlkeprojekti üks väike osa. HTS-i artiklite tõlkimise eesmärk on muuta tõlketeaduse eri aspekte käsitlevad kirjutised kättesaadavaks

ka eestikeelsetele lugejatele, kes selle teema vastu huvi tunnevad – olgu lugejateks siis kas tulevased tõlkeõpetuse tudengid, tegutsevad tõlkijad, end keeleteaduse arengutega kursis hoidjad või teised, kellele temaatika huvi pakub. HTS-is avaldatud artiklid puudutavad mingit konkreetset tõlketeaduse probleemküsimust, selgitavad mõnd tõlketeooriat või arutlevad sellise tõlkevaldkonna aspekti üle, mis vastava artikli autorile sümpaatne on.

Nende artiklite valimisel, mis magistritöö raames eesti keelde tõlgiti, tuli järgida kaht tingimust. Esiteks oli võimalik tõlkimiseks valida artiklid nende artiklite hulgast, mis ei olnud veel eesti keelde tõlgitud. Teine tingimus oli, et valitud materjali maht pidi kokku andma umbes 20 standardlehekülge. Valik langetati subjektiivsest huvist lähtuvalt ning magistritöö raames tõlgiti eesti keelde järgmised artiklid:

- „Self-translation“ („Enesetõlge“), milles puudutatakse tõlkija suuremat vabadust, kui ta tõlgib juhtumisi iseenda kirjutatud materjale;
- „Scientific translation“ („Teadustekstide tõlkimine“), mis annab ülevaate teaduse tõlkimise ajaloost ja kirjeldab, millised keeled on varasemalt, enne inglise keele praegust juhtpositsiooni olnud ülemaailmseks teaduse keeleks ja millal;
- „Retranslation“ („Uustõlge“), mis selgitab sama algmaterjali teist või enam korda samasse sihtkeelde tõlkimise fenomeni; ning
- „Overt & covert translation“ („Varjamata ja varjatud tõlge“), mis tutvustab kaht vastandlikku tõlkelähenemist, kus tõlkija kas jääb truuks lähtetekstile või peab silmas hoopis sihtkeele publiku lugemismugavust.

Tartu Ülikooli projektis osaledes aitas magistritöö autor lisaks nimetatud neljale artiklile tõlkida veel teisigi, nagu näiteks tõlkeprotsess, tõlkimise sotsioloogia, poliitiline tõlge, ülekanne, tõlkimine ja eetika ning religioossete tekstide tõlkimine, kuid nendes ette tulnud tõlkeprobleeme käesolev magistritöö ei puuduta.

3.2. Tõlkimise protsess

Nelja magistritöös tutvustatud artikli tõlkimisega alustati 2021. aasta septembris. Nii oli võimalik esmane toortõlge ligi neljaks kuuks kõrvale panna ja hiljem eesti keelde tõlgitud teksti värskelt pilguga toimetada. Esimese toimetamise läbinud tekst seisis umbes kaks kuud, enne kui tõlge viimistleti.

Artiklite tõlkimiseks tõlkeabiprogramme ei kasutatud. Enne tõlkima asumist loeti ingliskeelsed artiklid üldjoontes läbi ja leiti, et nende jutustava laadi ja sisu korduste puudumise tõttu ei muudaks mõne tõlkeabiprogrammi kasutamine tõlkeprotsessi kiiremaks. Samuti arvati, et ehk oleksid tõlkeabiprogrammidesse liidestatud automaattõlke välja pakutud variandid pigem segav kui abistav faktor, kuna tõlkija võib mõnda pakutud alternatiivi kinni jääda ning sellele tähendusele, mida autor sõnu ja fraase valides tegelikult silmas pidas, mitte nii põhjalikult mõelda. Seetõttu otsustati artiklid tõlkida tekstitöötlusprogrammis Word.

Tõlkimise etapis kasutati abimaterjalina peamiselt Silveti inglise-eesti sõnaraamatut, millest otsiti vasteid tundmatutele sõnadele ning kontrolliti, kas meenunud tõlkevasted on sobivad. Keerulisemate fraaside puhul või siis, kui sobivat tõlkevastet kohe olemas ei olnud, sisestati eestikeelsesse teksti mõned pähe tulnud võimalikud variandid või ingliskeelne murekoht, märgistati see eestikeelses tekstis värviliselt, et selle juurde hiljem tagasi tulla, ning jätkati tõlkimist. Kui ühe artikli esmane tõlge sai valmis, loeti see läbi ja võrreldi tõlke sõnasõnalist vastavust originaalile. Vajadusel tehti muudatusi ning lisati detaile, mis esimese tõlketiiru ajal kahe silma vahele olid jäänud. Samuti tegeleti selles faasis märgistatud terminitele hea eestikeelse vaste leidmisega. Kui Silveti inglise-eesti sõnaraamatust sobivat vastet ei leitud, pöörduti erinevate veebiallikate poole ja kasutati näiteks Aare Vesi eesti-inglise-eesti sõnaraamatut ning kontrolliti pähe tulnud eestikeelsete sõnade tähendusi ja otsiti neile sünonüüme erinevatest Eesti Keele Instituudi veebiressurssidest.

Teises, toimetamisetapis, võeti eestikeelsed failid uuesti lahti ja loeti need värskelt pilguga läbi. Nüüd käsitleti tekste kui eestikeelseid ning enam originaaliga ei võrreldud, kuna teadustekstide puhul oluline detailide täpsus oli tagatud juba esimeses etapis, toortõlke tegemise ajal. Toimetamise käigus muudeti lausete sõnajärge ja kodustati mõned võõrapärased või mitmeti mõistetavad tõlkevariandid, et tekst oleks loetavam. Nii

tõlkimise kui ka nüüd toimetamise ajal peeti eestikeelsete artiklite lugejatena silmas eelkõige praeguseid (ja tulevasi) tõlkeõpetuse tudengeid, tõlkimisest või keeleteadusest huvitatud isikuid, ning tavalisi inimesi, kes ehk raamatupoes või raamatukogus sellist antoloogiat sirvima võivad jääda.

Viimistlusetapis trükiti välja nii ingliskeelsed originaalartiklid kui eestikeelsed tõlked ja võrreldi tekste paberil. Vajadusel tehti Wordi failides veel mõned sõnajärje muudatused ning parandati leitud koma- ja trükivead. Lõpetuseks lisati tõlgetele originaaltekstide erivormistus, kuna HTS-i artiklites on ristviited teistele artiklitele tähistatud värviliselt ja paksus kirjas, ning mõningad autorid on oma tekstis info rõhutamiseks kasutanud ka näiteks kaldkirja⁸. Sellega loeti tõlked lõpetatuks.

3.3. Tõlkeprobleemide analüüs

Magistritöö aluseks olevad neli HTS-i artiklit olid oma sisu poolest põnevad ja harivad ning neid oli huvitav tõlkida. Tõlkimise käigus tekkis aga erinevaid probleeme ja küsimusi, millest mõningaid käsitletakse järgnevas analüüsis.

Algmaterjali akadeemilise olemuse tõttu tuli tõlkimisel ja toimetamisel meeles pidada, et tegemist on teadustekstidega, mille puhul tuleb arvestada teatud omadusi ja kasutada sobivat keelt. Nimelt on teadusteksti stiil „objektiivne, ühemõtteline ja asjalik [...], kirjutaja isikupära vähe märgatav“ (McMillan ja Weyers 2012: 288). Tõlkimisel tunnetati siiski, et autorite stiil oli erinev ning seetõttu oli artiklite tõlkimine ka erineva keerukusega. Teadustekstides tuleb kasutada „kõigile ühtviisi arusaadavaid, täpse sisu ja neutraalse värvinguga sõnu ja väljendeid“ (*ibid.*). See mõjutas ja piiras oluliselt tõlkevastete sõnavalikut.

Eestikeelseid sõnu valides tuli hoolikalt kaaluda, et kasutatav sõnastusvariant oleks neutraalne ja konteksti sobiv ning kannaks originaalteksti autori mõtet eestikeelse

⁸ Seda erivormistust võib näha ka magistritöös esitatud sihttekstis – esineb nii kaldkirjas rõhutust kui ka paksus kirjas ristviiteid teistele artiklitele. Ka päris mitmed kasutatud kirjanduse viited on nii originaalartiklites kui tõlkes esile tõstetud värvilisena. „Handbook of Translation Studies“ veebiversioonis värvilisel viitel klõpsates avatakse artikli lugejale lisainfo selle teose nimetusega, kust vastav tsitaat või refereering pärineb. Kuna selle tõlkeprojekti üks viimaseid samme on eestikeelsete tõlgete lisamine ka HTS-i veebiversiooni, siis on värviline märgistus tõlketekstis hetkel eelkõige mõeldud artiklite veebiväljaandesse lisajale, kes peaks ka eestikeelsesesse teksti vastavad lingid lisama.

lugejani õigesti edasi. Artikleid tõlkides ja toimetades tunti suurt vastutust, kuna „normist kõrvalekaldumine viib lugeja tähelepanu [...] sisult vormile, raskendab info vastuvõtmist ning suurendab võimalusi teksti valesti mõistmiseks“ (McMillan ja Weyers 2012: 288). Selleks, et info oleks arusaadav, kasutati võimalusel Schleiermachi kodustavat tõlkestrateegiat ning kui see ei olnud võimalik, siis üritati keerukamad mõtted eestikeelse teksti lugejani tuua Nida dünaamilise samaväärsuse põhimõtet rakendades.

Eelkõige oli raske leida häid terminivasteid tõlketeaduslikele sõnadele ja fraasidele, millele eesti keeles laialtlevinud ja suupärased tõlkevasted puuduvad, kuid esines ka muid probleeme. Näiteks osutus keerukaks otsus, kas eelistada tõlkimisel oma- või võõrsõnu ning kuigi võimalusel valiti omasõna, ei olnud kõikides teadusartiklites võimalik läbivalt sama lähenemist kasutada, sest kohati tundus võõrsõna omasõnast suupärasem. Selge eesti keele huvides tuli hoiduda kantseliidist, leida pikemate fraaside asemel kompaktsed liitsõnad ja olla tähelepanelik sarnassõnadega, mis nii kirjutajat kui lugejad eksitusse võivad viia. Samuti oli tõlkeprobleeme lause tasandil, kus raskusi esines nii seoses sõnajärgjega kui ka lausete pikkuse ja loetavusega. Lause tasandi probleemide lahendamisel oli abiks ja julgustuseks Catfordi lingvistiline tõlketeooria, mille kohaselt ei saagi originaal ja tõlge kõikidel tasanditel samaväärsed olla, kuid see ei tähenda, et tõlge halb oleks. HTS-i artikleid tõlkides leiti, et kui ingliskeelsete teadustekstide laused on pikad, aitab mõnikord eestikeelse teksti loetavusele kaasa, kui süntaksi tasandil lisada sulud, kuhu oli võimalik liigutada lauses sisalduvad näited või muu pigem toetava loomuga teave. Samuti kasutati pikkades lausetes loetavuse tagamiseks eesti keeles koma asemel semikoolonit ning kus teksti sisu seda võimaldas, tehti ka liigselt pikast lausest kaks lühemat.

Magistritöö mahupiirang ei võimalda paraku kõiki ette tulnud tõlkeprobleeme käsitleda ning langetatud otsuseid selgitada. Seetõttu tutvustatakse järgnevalt väikest valikut kõikidest ette tulnud terminoloogilistest murekohtadest ja kirjeldatakse, kuidas jõuti lõpliku lahenduseni. Otsus tutvustada just erinevaid terminoloogilisi lahendusi tuleneb asjaolust, et selliste tõlkeprobleemide lahendamine oli aeganõudev ning osutus HTS-i artiklite tõlkimisel kõige iseloomulikumaks probleemiks. Esitatav tõlkeprobleemide valik on langetatud subjektiivsest huvist lähtuvalt.

3.3.1. Sobiva tõlkevaste puudumine

Tõlkeülesande kõige keerulisemaks probleemiks kujunes asjaolu, et mõningatel tõlketeaduse teoreetilise kirjanduse seisukohast olulistel sõnadel ja väljenditel eesti keeles väljakujunenud tõlkevaste puudub. Vähemasti ei õnnestunud kahe artikleid läbiva termini puhul veenvalt kinnistunud vastet leida. Kuidas selliste terminimurede jaoks lahendus leiti, on kirjeldatud allpool.

Samuti kujunes keerukaks sobiva lahenduse leidmine olukorras, kui tundus, et inglise-eesti sõnastikust leitud tõlkevasted konkreetse lause konteksti ei sobi. Käesolevas peatükis esitatakse kaks näidet ka selle kohta, kuidas jõuti lahenduseni siis, kui sõnaraamatu vaste asjakohane ei tundunud.

➤ *Self-translation*

Tõlkeprobleemid algasid juba esimese artikli pealkirjaga. *Self-translation* oli kogu artikli läbiv termin, mistõttu oli oluline sellele sobiv tõlkevaste leida. Seni eesti keeles juurdunud tõlkevasteta terminit inglise keeles selgitades toetub artikli autor Slovakkia tõlketeadlase Anton Popoviči määratlusele, et *self-translation* on olukord, kui mingi teose kirjutanud autor ise selle sama teksti mõnda teise keelde tõlgib (Popovič, Anton 1976 — viidatud Montini 2021 kaudu).

Seda spetsiifilist terminit sõnastikest valmiskujul leida ei suudetud. Küll aga oli inglise-eesti sõnastikus olemas eesliide *self-*, mis tähendab „ühendeis ise-, enese-, enda-, ennast-, enesest-, oma-“ (Silvet 1998b: 353). Selle info valguses kaaluti, kas sobiks kasutada erinevaid pähe tulnud liitsõnu nagu *isetõlge*, *endatõlge*, *omatõlge* või *autoritõlge*, kuid leiti, et ükski neist ei oleks väga hea tõlkevaste. Näiteks väljendab eesliide *ise-* eesti keeles olemas olevates liitsõnades nagu *iseenesest* või *iseseisvalt*, et midagi toimub hõlpsalt, kuid õpingute käigus kogetule toetudes arvati, et ka oma teksti tõlkimine teise keelde ei ole lihtne. Seetõttu jätkaks termin *isetõlge* tõlkimisest vale mulje. Tõlkevariantidest *endatõlge* ja *omatõlge* saab aga välja lugeda vale seose, et tegemist on inimese oma tõlkega mingist teosest, mida näiteks hobi korras on oma lõbuks tehtud, ja nendest ei tule esile, et tõlkija on ise tõlgitava algtekstiga seotud. Nimetatud kaks tõlkevastet ei annaks seega *self-translation* termini sisu õigesti ja üheselt mõistetavalt edasi. Samuti leiti, et eesliide *autori-* oleks terminit kitsendav. Eesti keele seletava

sõnaraamatu veebiversiooni järgi on autor „artikli, raamatu vms. kirjutaja, kirjandus- v. kunstiteose looja; leiutise, projekti vms. tegija“ (EKSS 2009 *sub* autor). Mistahes kirjatüki looja on kahtlemata selle autor, aga oletati, et kõik autorid ei samasta end võib-olla päris kirjanikuga ja ei pea oma kirjapandud esseed näiteks mõne leiutisega võrdväärseks, mistõttu võiksid nad end termini *autoritõlge* puhul ehk ebamugavalt tunda ning see termin võiks tagasihoidliku natuuriga eestlasele tunduda veidi ülepakutud. Seetõttu otsustati ka seda alternatiivi mitte kasutusele võtta.

Veel mõeldi, et ehk võiks tõlkevastena sobida pikem mõtet selgitav variant nagu *oma teksti tõlge*, kuid leiti, et pikem fraas ei sobitu teadusteksti stiiliga ja raskendaks lugemist. Kuna termin on artiklis kasutusel korduvalt, oli oluline leida kompaktne liitsõna.

Erinevaid variante võrreldes leiti, et *enesetõlge* on hea tõlkevaste. Sellel puudub kitsam alatoon nagu eespool kirjeldatud alternatiivi *autoritõlge* puhul. Eesti keele seletava sõnaraamatu veebiversiooni järgi sõna *enese* nii „laiendab verbi, viidates tegevuse subjektile (hrl. elusolendile)“ (EKSS 2009 *sub* enese) kui ka „hrl. rõhutab kuuluvust tegevuse subjektile“ (*ibid.*). Sellest lähtuvalt arvati, et välja valitud ja kasutusele võetud liitsõna *enesetõlge* annab edukalt edasi ingliskeelse originaali tähendusvarjundi ning viitab, et tegemist on ise enda teksti tõlkimisega.

Leiti, et terminit *enesetõlge* on eestikeelsetes publikatsioonides varem samas tähenduses kasutatud ka. Näiteks sisaldub sõna *enesetõlge* mitmete huvitavate tõlketeoreetiliste publikatsioonide autori Elin Sütiste artiklis „Tõlkelugu ja kultuurimälu“ (Sütiste 2012) ning samuti kohtab lugeja seda kultuurilehes Sirp, kui võtab ette Jan Kaplinski ja Igor Kotjuhi luuleraamatuid tutvustava artikli „Loomuliku keele otsinguil“ (Pilv, Aare 2018 — viidatud Trunin 2018: 17 kaudu). Asjaolu, et terminit on ka varem publikatsioonides samas tähenduses kasutatud, kinnitas veelgi, et *enesetõlge* on hea tõlkevaste.

➤ **Retranslation**

Ka teise artikli pealkiri kujutas endast tõlkeprobleemi. Sarnaselt ülalkirjeldatuga ei ole ka sõna *retranslation* vastet sõnastikust võtta mistõttu tuli see välja mõelda – ning selleks oli esmalt vaja aru saada ingliskeelse termini tähendusest. Artikli autorid selgitavad, et

retranslation'i puhul on tegemist olukorraga, kui „mingi tekst tõlgitakse samasse sihtkeelde teist või rohkemat korda“ (Koskinen ja Paloposki 2021), ning inglise keeles on termin kasutusel nii nimisõnana (tähistades seda sihtkeelset teksti, mida mitmendat korda tõlgitakse) kui ka tegusõnana (iseloomustades sama teksti mitmendat korda tõlkimise protsessi) (*ibid.*).

Kuna magistritöö autori arvates oli tähtis leida kompaktne liitsõna, sest seda terminit kasutatakse artiklis läbivalt, vaadati esmalt jälle inglise-eesti sõnaraamatusse. Sealt saadi teada, et inglise keele eesliidet *re-* saab eesti keelde tõlkida kui „uuesti(-), taas-, tagasi-, ära-, vastu-, alla-“ (Silvet 1998b: 250). Sobitades neid vasteid sõnaga *tõlge*, oli võimalik mõningad variandid kohe välistada, kuna saadud liitsõnadel polnuks loogilist tähendust. Nii langesid ära neli viimast eesliidet, sest *tagasitõlge* viitab eesti keeles justkui tõlkekvaliteedi või -täpsuse hindamiseks teostatava tõlkimisega tagasi lähtekeelde; *äratõlge*, *vastutõlge* ja *allatõlge* ei oma aga loogilist tähendust. Subjektiivsel hinnangul jäeti kõrvale ka sõnaraamatu esimesest tõlkevastest tuletatud liitsõna *uuestitõlge*, kuna sellel tundus olevat negatiivne alatoon („kui midagi on halvasti, siis tuleb seda teha uuesti“). Samuti ei peetud piisavalt täpseks konstruktsiooni *taastõlge*. Viimase kohta leiti siiski, et see termin võiks sobida suulise tõlke konteksti, näiteks kui vaegnägijatele teatrietenduste kirjeldustõlkeid tehes iga järgmise etenduse ajal laval toimuvat taasvahendatakse.

Magistritöö autor oli kuulnud, et kui raamatuid uuesti avaldatakse, on selle nähtuse nimetuseks *kordustrükk*, mis Eesti keele seletava sõnaraamatu veebiväljaande kohaselt on „esitrukina ilmunud teose iga uus samakeelne (ka täiendatud v. ümbertöötatud) väljaanne“ (EKSS 2009 *sub* kordustrükk). Internetis kättesaadava Raamatukogusõnastiku järgi on HTS-i artikli läbiva terminiga sama eesliidet *re-* kasutav ingliskeelne termin *reprint* mingi teose „kordustrükk, mis on tehtud esialgse lao põhjal. See kordustrükk võib olla originaali täpne reproduktsioon (juurdetrükk – *impression*) või sisaldada suuremaid või väiksemaid piiritletud erinevusi (uustrükk – *issue*)“ (Raamatukogusõnastik 2018 *sub* reprint). Sellest selgitusest lähtuvalt leiti, et mingit teost uuesti tõlkides esinevad sihtkeelses tekstis kindlasti erinevused. Eesliide *kordus-* viitab, et asjaolud kattuvad (sama tekst, sama tõlkija, samad töövahendid), kuid *retranslation*'i puhul on asjaolud samad aga väga harva. Ainuke, mis erinevate tõlkimiste juures kordub

või kattub, on lähtetekst. Terminit *kordustõlge* on üksikud autorid siiski kasutanud. Näiteks leiab Peeter Torop, et on „kasvanud taas huvi kordustõlgete (tõlgete kordustrukide) või ümbertõlgete (uute tõlkeversioonide) vastu“ (Torop 2020: 18). Tema täpsustus, et kordustõlke puhul on tegemist tõlgete kordustrukiga, kinnitab samuti eesliite *kordus-* mitesobivust HTS-i artikli konteksti.

Leiti, et varasemalt on samale nähtusele viidatud ka terminiga *ümbertõlge*, mis osutab juba samasse keelde tõlgitud tekstide uutele tõlkeversioonidele (Torop 2020: 16). Selle tõlkevaste kasutamisest siiski loobuti, kuna eesliide *üंबर-* viitab üsna kategooriliselt justkui oleks esmane tõlge halb ning samuti leiti, et kaastähendus, justkui uus tõlge luuakse eelneva tõlke põhjal, seda *üंबर tõlkides* (tähdenduses: *ringi tõlkides*), on eksitav. Arvati, et selleks pole tõenäoliselt alust, kuna tõlkija tegeleb siiski originaalteksti tõlkimisega, mitte juba olemas oleva tõlke korrigeerimisega. Seega jäeti kõrvale ka Toropi poolt kasutatud termin *ümbertõlge*.

Lõpuks otsustati, et sobiv tõlkevaste on *uustõlge* (nimisõnana). Eesti keele seletava sõnaraamatu veebiversioonis on eesliitel *uus-* mitu tähendust. Konkreetne kasutus tõlgitud artiklis samastub kolmanda kirjeldusega, mis on „senisele järgnev, järjekordne, lisa-“ (EKSS 2009 *sub* uus) ning sobitub ka kolmanda tähenduse kahe alamtähendusega, milleks on „eelmist asendav v. väljavahetav“ (*ibid.*) ning „senisest erinev, teistsugune“ (*ibid.*). Leiti, et need selgitused kirjeldavad sarnast toimingut, nagu on mõeldud ingliskeelse sõnaga *retranslation*. Samuti puudub eesliitel *uus-* piirav tähendusvarjund ning see ei välista kahe erineva tõlkimise puhul ka teatud asjaolude kattumist. Erinevalt eelnevalt kirjeldatud terminist *ümbertõlge* puudub magistritöö autori arvates sõnal *uustõlge* ka negatiivset hinnangut kandev varjund. See, et midagi on *uus*, ei tähenda, et vana versioon oleks millegipoolest halb. Seetõttu võetigi tõlkevastena kasutusse *uustõlge*. Otsing internetis näitas, et seda terminit on kasutatud ka varem, kuid sageli siis, kui teemaks on piibli erinevad tõlked. Näiteks kasutatakse seda Vello Salo ja Jaan Kaplinski koostöös ilmunud Koguja raamatu uustõlke tutvustuses (Põldsam 2016: 22). Samuti on sõna *uustõlge* läbivalt kasutatud ERR-i veebiportaali uudises, et „Kalevipoeg“ tõlgiti uuesti inglise keelde (Linkgreim 2011).

➤ ***Critically***

Sõnale *critically* tõkelahenduse leidmise kirjeldus on siia peatükki lisatud mõneti tinglikult. Erinevalt eelnevalt käsitletud sõnadest *self-translation* ja *retranslation* on selle sõna vaste sõnaraamatus olemas. Silveti sõnaraamatu järgi tähendab *critical* (-lly) „kriitiline (arvustav; otsustav); kriisi-, kriitiline, ohtlik“ (Silvet 1998a: 310), ning Aare Vesi veebisõnastik täiendab, et *critically* on „kriitiliselt“ (Vesi 2022). Probleemaatiliseks osutus aga asjaolu, et ükski olemasolevatest sõnaraamatutähendustest ei tundunud HTS-i artikli konteksti sobivat. Seda tõlkeprobleemi asuti lahendama rakendades Nida dünaamilise samaväärsuse teooria põhimõtteid ning mõeldi esmalt, mida originaalis sõnaga *critically* väljendada on soovitud, ja prooviti seejärel eestikeelses tekstis sarnane efekt saavutada.

Eesti keele seletavast sõnaraamatust saadi teada, et kui midagi on *kriitiline*, siis on see kas (1) „väga raske, väga tõsine; väga ohtlik“ või (2) „pöördele viiv, murranguline“ (EKSS 2009 *sub* kriitiline). Kuna problemaatiline sõna esines ainult ühe korra, tuli hinnata nende alternatiivsete tähenduste haakuvust konkreetse lause kontekstiga. Leiti, et teise selgituse võib kõrvale jätta, sest pigem sobitub lause mõttega esimene tähendus, kuid sellest on vaja tuletada sobiv tõlkevaste.

Nida teooria järgi lause mõtet analüüsides leiti, et autor soovib tegelikult öelda, et tõlketeksti samaväärsuse saavutamine oleneb peamiselt kahest tõlkimise tüübist. Arvati, et eesti keeles võiks sellesse lausesse *critically* kohale hästi sobida rõhutav sõna *esmajoones*, mis tähendab „eeskätt, eriti, peamiselt“ (EKSS 2009 *sub* esmajoones). See tõlkevaste võetigi kasutusse, ning nagu näha tõlkelahenduses (vt näide (1a)), vastab ingliskeelsele sõnale *critically* eesti keeles *esmajoones*.

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõkelahendus</i>
(1) Whether and how functional equivalence can be achieved <u>critically</u> ⁹ depends on two empirically derived (House 1981) types of translation, overt and covert translation. (House 2021)	(1a) See, kas ja kuidas on võimalik saavutada funktsionaalset samaväärsust, sõltub <u>esmajoones</u> kahest empiirilisel tuletatud (House 1981) tõlkimise tüübist: varjamata ja varjatud tõlkimisest („ <i>overt and covert translation</i> “).

⁹ Allajoonitud rõhutuse on siin ja edaspidi lisanud magistr töö autor.

➤ *Specificity*

Ka sõnale *specificity* oli tegelikult inglise-eesti sõnaraamatus tõlkevihje olemas. Nimelt tähendab *specific*, et miski on kas (1) „eriline, isepärane; eri-, eriomane, spetsiifiline“, või (2) „erivahend, -ravim, spetsiifikum“ (Silvet 1998b: 427). Näidatud sõnaraamatutähendus on esitatud omadussõna jaoks, kuid ingliskeelne järelliide *-ty (-ity)* viitab, et konkreetses kontekstis on tegemist nimisõnaga, millele on eesti keeles iseloomulikud sellised järelliited nagu „-us, -sus, -lus, -dus *jne.*; (*võõrsõnades*) -teet [...]“ (Silvet 1998b: 585), mistõttu tuli selle sõnaga esinemiskohtades tööd teha. Sarnaselt eelnevalt käsitletud sõnaga *critically*, ei tundunud *specificity* tavatähendus alati hästi lausesse sobivat, mistõttu tuli leida muu lahendus.

Probleemne sõna esines artiklites kokku neli korda. Sõna ühes esinemiskohas (vt näide (2a)) leiti siiski, et sobib kasutada otsetõlkelist vastet *spetsiifika*. Eesti keele seletava sõnaraamatu veebiversioon määratleb selle kui „eristavate iseärasuste, eriomaste joonte kogum, eripära“ (EKSS 2009 *sub* spetsiifika). Kahes kohas (vt näited (3a) ja (4a)) kasutati *specificity* tõlkevastena omakeelset sünonüümi *eripära*.

Viimases probleemkohas lähtuti *specificity* jaoks tõlkevaste leidmisel Nida dünaamilise samaväärsuse teooria põhimõttest ja vaadati konkreetset lauset laiemalt ning püüti mõista, mida autor selle sõnaga edastada on soovinud. Leiti, et konkreetses kohas sobib vastena kasutada lihtsalt *erinevus* (vt näide (5a)), mis on „erisugusus, erinemine, lahkumine; vahe“ (EKSS 2009 *sub* erinevus).

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõlkelahendus</i>
(2) Self-translators write out of their own <u>specificity</u> : [...]. (Montini 2021)	(2a) Oma <u>spetsiifikast</u> lähtuvalt kirjutavad enesetõlkijad: [...].
(3) In aiming at „originality”, the translator will employ a „cultural filter” to compensate for culture <u>specificity</u> . (House 2021)	(3a) „Originaali“ kuvandi poole püüeldes kasutab tõlkija kultuurieripära kompenseerimiseks niinimetatud kultuurifiltrit.
(4) Because the self-translators’ <u>specificity</u> does not align perfectly with established national literary traditions and cultural contexts, [...]. (Montini 2021)	(4a) Kuna enesetõlkijate eripära ei ühti hästi väljakujunenud rahvusliku kirjandustraditsiooni ja kultuurikontekstiga, [...].

(5) With this filter, the translator makes allowances for culture <u>specificity</u> accommodating for differences in socio-cultural conventions and communicative preferences. (House 2021)	(5a) Sellega arvestab tõlkija <u>erinevusi</u> kultuuride vahel ning tasandab need lahknevused sotsiaal-kultuurilistes tavades ja suhtlemissoovides.
--	--

3.3.2. Omasõna eelistamine

Kuna teadustekstid peavad oma stiili poolest olema üheselt mõistetavad, on sõnade valik tõlkimisel väga tähtis. Ladus tõlketekst on lugejale „koheselt mõistetav, niiöelda lähedale toodud, kodustatud, ja ei ole segavalt võõrapärane, võimaldades lugejale hõlpsat ligipääsu suurtele ideedele, mis sisalduvad ka originaalis“ (Venuti 2008: 5).

Üks võimalus, kuidas keerukat ja uut infot sisaldav tekst lugejatele arusaadavaks teha, on kasutada võõrsõnade asemel omasõnu, mis on iseloomulik Schleiermacheri kodustavale tõlketeooriale. Käesoleva magistritöö jaoks nelja HTS-i artiklit tõlkides leiti, et omasõna on võõrsõnalise otsetõlkega võrreldes loetavam ning arusaadavam. Alljärgnevalt mõned konkreetset näited.

➤ *Denotative*

Sõnal *denotative* on sõnaraamatu järgi eesti keeles vaste olemas, aga see on ähmane ja ei anna konkreetset kontekstis mõtet edasi. Kuigi *denotative* on artiklites kasutusel vaid ühe korra, oli konteksti sobiva vaste välja mõtlemine vajalik ja sellele kulus palju aega.

Inglise-eesti sõnaraamatus on *denotative* selgitatud kui „märgitsev, tähendav“ (Silvet 1998a: 343). Arvati, et mõlemad sõnastikus esitatud variandid jäävad ähmaseks ja ei edasta tegelikku mõtet. Kaaluti, kas tuleks kasutada otsetõlkelist võõrsõna *denotatiivne*, kuid selline valik kergendanuks ainult artikli tõlkija tööd aga lugejat ei aitaks. Siinkohal tuleb küll lisada, et keeleteaduses on *denotatiivne* üldlevinud ja kindla tähendusega erialatermin, mida teatud erialatekstides tuleb kasutada – näiteks semantikas, kui teemaks on mõistepaar *denotatiivne* ja *konnotatiivne* tähendus (Erelt jt 2020: 601). Kuid lähtuvalt Schleiermacheri kodustavast tõlkestrateegiast sooviti HTS-i artiklisse leida omasõnaline tõlkevaste ning jäeti *denotatiivne* valikust kõrvale.

Lahendus leiti õigekeelsussõnaraamatust, mis selgitab, et *denotatiivne* on „KEEL. denotatiivne tähendus; sõna sõnaraamatutähendus“ (ÕS 2018 *sub* denotatiivne). *Sõnaraamatutähendus* on ilus omakeelne sõna ning arvati, et sellest peaksid artikli lugejad aru saama oluliselt paremini kui sõnast *denotatiivne* või *märgitsev*.

Valitud tõlkelahendusega lausest (vt näide (6a)) on näha ka aeg-ajalt rakendatud lähenemine originaalteksti süntaksist kramplikult mitte kinni hoida. Selle konkreetse lause puhul leiti, et inglise keeles sulgudes esitatud info on piisavalt terviklik ja tähtis ning tõsteti see eraldi lauseks.

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõlkelahendus</i>
(6) Scientific translation is not a purely <u>denotative</u> act (if it were, machines could have done it long ago). (Montgomery 2021)	(6a) Teadustekstide tõlkimine ei seisne ainult <u>sõnaraamatutähenduste</u> ritta seadmises. Kui see nii oleks, teeksid seda juba ammu arvutid.

➤ *Unprecedented*

Teadustekstide tõlkimise artiklis esineb ingliskeelne sõna *unprecedented*. Seda oleks võimalik tõlkida ka otse, kasutades võõrsõna *pretsedenditu*, kuna see on eesti keeles kasutusel ning tähendab „Võõrsõnade leksikoni“ veebikirje järgi „ennetundmatu, ennekuulmatu, varem mitteolnud“ (VSL 2012 *sub* pretsedenditu) ning Eesti keele seletava sõnaraamatu veebiväljaande järgi „varem mitteolnud, enneolematu“ (EKSS 2009 *sub* pretsedenditu).

Tõlkides mõeldi aga lugeja mugavusele ning sooviti, et artiklite tõlge oleks hõlpsalt loetav ja arusaadav. Seetõttu otsustati omasõna *enneolematu* kasuks (vt näide (7a)). See sõna on toodud esimese tõlkevastena ka inglise-eesti sõnaraamatus, mis määratleb *unprecedented* kui „enneolematu, -nägematu, -kuulmatu, pretsedenditu“ (Silvet 1998b: 605).

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõlkelahendus</i>
(7) In the 21st century, the transfer of scientific knowledge across linguistic boundaries has expanded to an <u>unprecedented</u> scale, due in part to globalization and economic development in many parts of the non-Western world. (Montgomery 2021)	(7a) Tingituna osalt üleilmastumisest ning ka ulatuslikust majandusarengust mujal kui lääneriikides on teadusvaldkonna teadmiste jagamine 21. sajandil laienenud üle keeleliste piiride <u>enneolematu</u> ulatusega.

➤ **Commentator**

Uustõlgetest rääkivas artiklis kasutatakse ingliskeelset sõna *commentator*. Ka eesti keeles on otsetõlkeline võõrsõna *kommentaator* olemas. „Võõrsõnade leksikonis“ selgitatakse, et tegemist on inimesega, kes on „selgitavate märkuste koostaja; sündmustele hinnangu andja, kommenteerija“ (VSL 2012 *sub* kommentaator). Samuti on ta „kommentaaride esitaja“, nagu täiendab selle sõna selgitust Eesti keele seletav sõnastik (EKSS 2009 *sub* kommentaator).

Eesti keeles tekib sõnaga *kommentaator* aga ettekujutus inimesest, kes töötab mõnes meediaettevõttes ning näiteks spordi- või sõjasündmuseid kuulajatele või lugejatele vahendab ja selgitab. Sellel põhjusel tundus sõna *kommentaator* ülevõtmine tõlketeaduslikku teksti veidi kohatu ning mõeldi, kuidas oleks võimalik seda teisiti esitada. Kuna kommenteerimise puhul on tegemist mingi sündmuse kajastamisega, tuletati sellest omasõna *kajastaja* (vt näide (8a)).

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõlkelahendus</i>
(8) The idea of deficient first translations also tacitly assumes a view of linear progress, that is, a modernist world view which many <u>commentators</u> have found untenable [...]. (Koskinen ja Paloposki 2021)	(8a) Vaikimisi eeldab esmatõlgete puudulikkuse idee ka lineaarset progressi – kuid selle kaasaegse maailmavaate on mitmed nähtuse <u>kajastajad</u> alusetuks tunnistanud [...].

➤ *Prototypical*

Uustõlgete artiklis kasutatakse ingliskeelset sõna *prototypically*. Inglise-eesti sõnaraamatus on olemas sõna *prototype*, mis on selgitatud kui „prototüüp, algtüüp, -kuju“ (Silvet 1998b: 212). Ka eestikeelse sõna *prototüüp* definitsioon „Võõrsõnade leksikonis“, mis ütleb, et see on (1) „alg- v põhitüüp, alg- v eeskuju“ või (2) „TEHN seadme v süsteemi algmudel v esialgne teostus“ (VSL 2012 *sub* prototüüp), ei selgita seda sõna nii, et mõnd definitsioonis kasutatud sõna saaks tõlketeaduslikku teksti vastena otse üle võtta.

Seetõttu tuli mõelda, mida selle sõnaga öelda soovitakse. Leiti, et *prototüüp* on mingi nähtuse mudel ja näitab, milline miski olema peab. Eesti keeles kirjeldab seda, kuidas midagi olema peaks, sõna *olemus*, mis on „iseloom, loomus; tuum“ (EKSS 2009 *sub* olemus). Sellest on tuletatud ka liitsõna *põhiolemus*, mis on „põhiline, peamine olemus“ (EKSS 2009 *sub* põhiolemus). Viimase osas arvati, et eesliide *põhi-* annaks edasi eksitava tähendusvarjundi justkui oleks uuesti tõlkimise protsessil mitu märkimisväärset tunnust millest ajafaktor on tähtsaim – kuid artikli sisu tervikuna seda ei toeta. Lisaks peeti tõlkevaste otsimisel silmas, et teadustekst peab väljenduselt olema lihtne ja selge (Hirsjärvi jt 2007: 257), ning ka see rääkis tõlkevaste *olemus* kasuks.

Neid alternatiive kaalununa otsustati, et kõnealuses tõlketeaduslikus artiklis sobib ingliskeelset sõna *prototype* nimetada lihtsalt kui *olemus* (vt näide (9a)).

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõkelahendus</i>
(9) Re-translation (as a process) is thus <u>prototypically</u> a phenomenon that occurs over a period of time, but in practice, simultaneous or near-simultaneous translations also exist, [...]. (Koskinen ja Paloposki 2021)	(9a) Seega on uuesti tõlkimine (kui protsess) oma <u>olemuselt</u> nähtus, mis toimub teatud aja pärast, kuid praktikas esineb ka samaaegseid või peaaegu samaaegseid tõlkeid, [...].

3.3.3. *Sarnassõnad*

Veel üks probleem, millega HTS-i artikleid tõlkides kokku puututi, on eestikeelsed sarnassõnad ehk paronüümid. Sarnassõnade all peetakse siinkohal silmas sõnu, millel on kaks väga sarnast kirjapilti, mis „morfeemkoosseisu poolest osaliselt kattuvad“ (Erelt jt 2020: 582), kuid need tähistavad eri asju ja võivad omavahel sassi minna.

➤ **Ülevõim ja ülemvõim**

Teadustekstide tõlkimise artiklis tekitab probleeme ingliskeelne sõna *hegemony*, mis tähendab „hegemoonia, esivõim, ülevõim, juhtiv võim“ (Silvet 1998a: 576). Kuna teadustekstides tuleks võimalusel tuleks kasutada omasõna, kui see „ilma ühemõttelisust kahjustamata on võimalik“ (Hirsjärvi jt 2007: 272), soovitigi leida sobiv omasõna.

Arvati, et sõnastikus pakutud *esivõim* on vähekasutatud ja pisut arhailise kõlaga termin, mistõttu jäeti see võimalike tõlkevariantide seast välja, nagu ka *hegemoonia*. Kuigi see toonuks *hegemony* mõtte eestikeelse lugejani, ei soovitud teadusteksti konkreetse stiili säilitamise huvides kasutada ka vastet *juhtiv võim* – küll aga kaaluti sõna *ülevõim* kasutamist. Selle vastu rääkis asjaolu, et eesti keeles on kaks sarnast sõna – *ülevõim* ja *ülemvõim*. Lisaks sellele, et tegemist on *hegemoonia* sünonüümiga, on *ülevõim* Eesti keele seletava sõnaraamatu veebiversiooni järgi ka „jõudude vm. ülekaal; juhtiv seisund“ (EKSS 2009 *sub* ülevõim), *ülemvõim* aga „kõrgem võim“ (EKSS 2009 *sub* ülemvõim). Definiitsioone võrreldes on selge, et tõlkevasteks tuleks valida *ülevõim*, kuid tavalugeja ei pruugi nende kahe sõna erinevust teada ning sarnane sõna *ülemvõim* võib hoopis tekitada kahtluse, et tõlkija on teinud trükivea ja m-tähe kogemata ära jätnud. Sellest tulenevalt leiti, et on vaja kasutada sõnastust, mis annaks selgelt edasi info, et ladina keel kaotas oma varasema staatuse.

Tõlkes kasutati vastet *juhtpositsioon* (vt näide (10a)), mis on seletava sõnaraamatu kohaselt „juhtiv, tähtis seisund“ (EKSS 2009 *sub* juhtpositsioon) ning seega oma definiitsioonilt sõnaga *ülevõim* peaaegu samatähenduslik. Sellise tõlkelahenduse põhjal arvati, et võimaluse korral on sarnassõnade asemel hea kasutada hoopis mõnd muud sõna, mis ei tekita lugejates küsimusi.

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõlkelahendus</i>
(10) Renaissance preference for classical (Ciceronian) Latin made learning the language more difficult, such that the market for Latin books declined by the early 17th century, with Latin losing the <u>hegemony</u> it once held in the scholarly world. (Montgomery 2021)	(10a) Klassikalise ja stiilipuhta ladina keele eelistamine renessansiajastul raskendas selle keele õppimist ning 1600ndate alguseks ladinakeelsete raamatute turg kahanes ja ladina keel kaotas oma kunagise <u>juhtpositsiooni</u> teadusmaailmas.

➤ **Klassik ja klassika**

Uustõlke artiklis kasutatakse korduvalt ingliskeelset sõna *classic*. Inglise-eesti sõnaraamatu järgi on sellel kaks tähendusvarjundit – (1) „klassikaline, tunnustatud väärtusega, eeskujulik“ ning (2) „klassik“ (Silvet 1998a: 242).

Klassik, mis käändub *klassik+u*, on „üldtunnustatud kirjanik, teadlane vm. vaimukultuuriala esindaja, kelle loomingu on põhjanev ning aegumatu“ (EKSS 2009 *sub klassik*), ehk selle terminiga viidatakse inimesele. Eesti keeles on aga olemas ka sõna *klassika*, mida on õige kasutada siis, kui teemaks on „klassikute loodud teosed, hrl. kirjandus- ja kunstiteosed“ (EKSS 2009 *sub klassika*).

Eesti keeles vastab niisiis ühele ingliskeelsele terminile kaks sarnast sõna ning millist valida sõltub kontekstist. Teadustekstide tõlkimisel on oluline olla täpne ning mitte terminoloogias eksida. Järgnevas tabelis on esitatud kaks selle sarnassõnade paari tõlkelahenduse näidet.

<i>Ingliskeelne originaaltekst</i>	<i>Eestikeelne tõlkelahendus</i>
(11) Most studies on retranslations have been conducted within the field of literary translation, and these studies typically take the form of a case study of the translations of a literary text that could be described as a ‘ <u>classic</u> ’. (Koskinen ja Paloposki 2021)	(11a) Enim on uustõlkeid uuritud kirjandustõlke valdkonnas ning tavaliselt on tähelepanu keskmes olnud kirjandus <u>klassikaks</u> peetavate teoste tõlked.
(12) Retranslations may actually capitalize on the status quo: preserving rather than improving or progressing on earlier translations of a canonized <u>classic</u> . (Koskinen ja Paloposki 2021)	(12a) Tegelikult saavad uustõlked <i>status quo</i> ’d ära kasutada: parem on pühaks muutunud <u>klassika</u> varasemaid tõlkeid säilitada kui neid parandada või edasi arendada.

3.4. Analüüsi järeldused

Nelja HTS-i artikli eesti keelde tõlkimisel tunnetati, et mõnda teksti oli lihtsam eesti keelde tõlkida kui teist ning esines ka mitmesuguseid probleeme.

Magistritöö sissejuhatuses püstitati kaks uurimisküsimust. Esiteks sooviti teada, millised on tüüpilised tõlkeprobleemid, mis teadustekste inglise keelest eesti keelde tõlkides ette tulevad. Analüüsile tagasi vaadates saab üldistada, et probleeme on kaheksa: inglise ja eesti keelest tulenevaid. Inglise keelest tingitud tõlkeprobleemid puudutavad teksti eri tasandeid (termini-, fraasi-, sõnajärje- ja süntaksiprobleemid). Käesoleva magistritöö mahupiirangu tõttu ei olnud võimalik kõiki tõlkimisel esinenud probleeme käsitleda ning tuli teha mingisugune valik, mistõttu keskenduti analüüsi osas terminiprobleemidele. Leiti, et sobiva tõlkevaste puudumise korral on tõlkeprobleemide lahendamisel abiks Nida dünaamilise samaväärsuse teooria peamine idee – tõlkija peab analüüsima, mida autor on mingi sõna või fraasiga öelda soovinud, ning siis sihtkeelseid sõnu kasutades sama mõtte lugejani tooma. Ka eesti keelest lähtuvad tõlkedilemmad seostuvad terminoloogiaga – tõlkides tuleb alati meeles pidada sihtteksti eeldatavat lugejat ja eelistada võimalusel selguse huvides omasõna kasutamist. Eesti keeles on mitmeid sarnassõnu, mille tähendus on erinev. Analüüsi käigus leiti, et võimalusel on sarnassõnade asemel hea kasutada hoopis mõnd muud sõna, mis ei tekita lugejates kahtlusi ega küsimusi.

Teiseks sooviti teada, millistele teoreetilistele lähtekohtadele toetudes on võimalik teadustekstidele omaseid tõlkeprobleeme lahendada. Leiti, et eri probleemide puhul on abi kõigist kolmest välja valitud teooriast. Schleiermacheri kodustav tõlkestrateegia aitas tagada, et sihttekst on mõistetav ka valdkonnaga vähem kursis olevatele lugejatele. HTS-i artikleid tõlkides peeti nimelt üheks oluliseks artiklite lugejate sihtrühmaks praeguseid ja tulevase tõlkeõpetuse tudengeid, kes erinevate tõlketeeoreetiliste aspektidega alles tutvuvad ning soovivad eri teooriate kohta lugeda eesti keeles. Nagu juba eelnevalt mainitud, aitas Nida dünaamilise samaväärsuse teooria jõuda lahenduseni olukorras, kui mingile ingliskeelsele terminile sobiv vaste eesti keeles puudus. Catfordi lingvistiline tõlketeeooria suurendas aga enesekindlust tõlkevalikute tegemisel, kuna selle teooria järgi ei saagi originaaltekst ja tõlge kõikidel lingvistilistel tasanditel kattuda – ning mingi tasandi erinevus ei tähenda, et tõlge kuidagi halb oleks.

Kokkuvõte

Käesolevas magistritöös tõlgiti neli „Handbook of Translation Studies“ antoloogias avaldatud tõlketeaduslikku artiklit eesti keelde ja analüüsiti tõlkimisel esinenud probleeme. Artiklite tõlkimise ajendiks oli soov anda oma panus eestikeelse tõlketeoreetilise kirjanduse kättesaadavusse. Magistritöö väärtuslikkust tõstab selle raames tõlgitud artiklite vajalikkus ja praktiline kasutatavus, sest eesti keelde tõlgitud tõlketeoreetilisi artikleid saavad tulevikus lugeda näiteks uued tõlkeõpingute tudengid.

Magistritöö sisu jaotus kolme peatükki. Esimeses peatükis olid esitatud tõlketeaduslikud artiklid, mille magistritöö autor inglise keelest eesti keelde tõlkis:

- „Enesetõlge“, milles räägiti tõlkija suuremast vabadusest, kui ta tõlgib juhtumisi iseenda kirjutatud materjale;
- „Teadustekstide tõlkimine“, mis andis ülevaate teaduse tõlkimise ajaloost ja kirjeldas, millised keeled on enne praegust inglise keele juhtpositsiooni olnud ülemaailmseks teaduse keeleks ja millal;
- „Uustõlge“, milles selgitati sama algmaterjali teist või enam korda samasse sihtkeelde tõlkimise fenomeni; ning
- „Varjamata ja varjatud tõlge“, mis tutvustas kaht vastandlikku tõlkelähenumist, kus tõlkija kas jääb truuks lähtetekstile või lähtub hoopis sihtkeele publiku lugemismugavusest.

Teises peatükis tutvustati lühidalt magistritöö ajendiks olnud probleemi, et eesti keeles on seni tõlketeadust käsitlevaid publikatsioone avaldatud küllaltki vähe. Samuti käsitleti teadustekstide stiili eripärasid ja selgitati, milliseid teoreetilisi lähtekohti tõlkimisel silmas peeti.

Magistritöö kolmas peatükk keskendus tõlkeanalüüsile. Selles anti ülevaade HTS-i sünniloo ja tõlkeülesande kohta, selgitati tõlkimise protsessi ning kirjeldati, kuidas erinevat tüüpi terminoloogilistele tõlkeprobleemidele lahendus leiti. Magistritöö tõlkeprobleemide analüüsi osale suuna andmiseks otsiti vastust kahele uurimisküsimusele: millised on tavapärased probleemid, mis teadustekstide eesti keelde tõlkimisel esinevad, ning millistele teooriatele tuginedes on võimalik neid tõlkeprobleeme lahendada. Kolmanda peatüki lõpetasid järeldused.

Kasutatud kirjandus

Esmased allikad:

House, Juliane. Overt and covert translation. *Handbook of Translation Studies Online*. Kättesaadav: <https://benjamins.com/online/hts/articles/ove1> (10.09.2021)

Koskinen, Kaisa ja Outi Paloposki. Retranslation. *Handbook of Translation Studies Online*. Kättesaadav: <https://benjamins.com/online/hts/articles/ret1> (10.09.2021)

Montgomery, Scott L. Scientific translation. *Handbook of Translation Studies Online*. Kättesaadav: <https://benjamins.com/online/hts/articles/sci1> (10.09.2021)

Montini, Chiara. Self-translation. *Handbook of Translation Studies Online*. Kättesaadav: <https://benjamins.com/online/hts/articles/sel1> (10.09.2021)

Teisesed allikad:

Bennett, Karen 2011. The Scientific Revolution and Its Repercussions on the Translation of Technical Discourse. *The Translator* 17:2, 189–210.

Catford, John Cunnison 1967. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.

Dietz, Bettina 2016. Introduction: Special Issue 'Translating and translations in the history of science'. *Annals of Science* 73:2, 117–121.

Erelt, Mati; Tiiu Erelt ja Kristiina Ross 2020. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Gambier, Yves ja Luc van Doorslaer 2013. *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Gordin, Michael D. 2016. The Dostoevsky Machine in Georgetown: scientific translation in the Cold War. *Annals of Science* 73:2, 208–223.

Halliday, Michael A. K. 2005. *Volume 1 in the Collected Works of M. A. K. Halliday: On Grammar*. Jonathan Webster (ed.). London, New York: Continuum.

Herman, Mark 1993. Technical Translation Style: Clarity, Concision, Correctness. - Wright, Sue Ellen; Wright, Leland D. Jr.. *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 11–19.

Hint, Helen; Djuddah A. J. Leijen ja Anni Jürine 2022. Eestikeelse akadeemilise teksti tunnustest. *Keel ja Kirjandus* 4/2022, 327–353.

Hirsjärvi, Sirkka; Remes, Pirkko ja Paula Sajavaara 2007. *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Kirjastus Medicina.

Kalle, Eedo ja August Aarma 2003. *Teadustöö alused*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.

Krein-Kühle, Monika 2011a. Laying the Foundations for Scientific and Technical Translation. *The Translator* 17:2, 439–444.

— 2011b. Register Shifts in Scientific and Technical Translation. *The Translator* 17:2, 391–413.

Lange, Anne 2015. *Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõkeloost*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Linkgreim, Inga-Gretel 2011. „Kalevipoja“ 150. sünnipäevaks ilmub eepose inglisekeelne uustõlge. *Eesti Rahvusringhäälingu veebiportaal (ERR)*. Kättesaadav: <https://www.err.ee/385193/kalevipoja-150-sunnipaevaks-ilmub-eepose-inglisekeelne-uu-stolge> (14.05.2022)

McMillan, Kathleen ja Jonathan Weyers 2012. *Õppimine kõrgkoolis: tudengi käsiraamat*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Montgomery, Scott L. 2000. *Science in Translation: Movements of Knowledge Through Cultures and Time*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Nemvalts, Peep 2014. Eesti vajab eesti teaduskeelt nagu õhku. *Keele Infoleht* 30 (32): 4.

Olohan, Maeve & Myriam Salama-Carr 2011. Translating Science. *The Translator* 17:2, 179–188.

Palumbo, Giuseppe 2009. *Key Terms in Translation Studies*. London, New York: Continuum International Publishing Group.

Põldsam, Anu 2016. Kõigel on oma aeg. *Sirp* nr 34 (3604), 26.08.2016: 22.

Pym, Anthony 2010. *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge.

Ross, Kristiina 2012. Eesti teadustõlke eellugu ja hetkeväljavaated. *Vikerkaar* 10-11/2012, 91–101.

Silvet, Johannes 1998a. *Inglise-eesti sõnaraamat I. Kaheksas trükk*. Tallinn: Valgus.

— 1998b. *Inglise-eesti sõnaraamat II. Kaheksas trükk*. Tallinn: Valgus.

Snell-Hornby, Mary; Franz Pöchhacker, Klaus Kaindl (eds.) 1994. *Translation Studies: An Interdiscipline: Selected papers from the Translation Studies Congress, Vienna, 1992*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Sütiste, Elin 2012. Tõkelugu ja kultuurimälu. *Methis Studia humaniora Estonica* nr 9-10/2012: 152–164.

Torop, Peeter 1999. *Kultuurimärgid*. Tartu: Ilmamaa.

— 2011. *Tõlge ja kultuur*. Tallinn ja Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

— 2020. Ideoloogia väli tõlketooria ja tõkeloo dialoogis. *Methis. Studia humaniora Estonica*: Vene kirjanduse tõlkeideoloogia erinumber 25/2020, 9–26.

Trunin, Mihhail 2018. Loomuliku keele otsinguil. *Sirp* nr 27 (3698), 06.07.2018: 17–18.

Venuti, Lawrence 2008. *The Translator's Invisibility. A History of Translation. Second Edition*. London, New York: Routledge.

Elektroonilised allikad:

Eesti-inglise-eesti sõnaraamat (Aare Vesi) s.a. Kättesaadav: <https://aare.edu.ee/dictionary.html> (15.05.2022)

Eesti Keele Instituudi „Võõrsõnade leksikon“ internetis (VSL) 2012. Kättesaadav: <http://www.eki.ee/dict/vsl/> (15.05.2022).

Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS) 2009. Kättesaadav: <https://www.eki.ee/dict/ekss/> (15.05.2022).

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat „Tõlkija hääl“ internetis (2014 - 2022). Kättesaadav: <https://tolkijad.ee/tutvustus/> (06.05.2022).

Eesti Rahvusraamatukogu Raamatukogusõnastik 2018. Kättesaadav: <https://termin.nlib.ee/> (02.05.2022).

Eesti Teadusinfosüsteem (ETIS). Kättesaadav: <https://www.etis.ee/> (15.05.2022)

Eesti õigekeelsussõnaraamat (ÕS) 2018. Kättesaadav: <https://www.eki.ee/dict/qs/> (15.05.2022)

Handbook of Translation Studies (HTS) elektrooniline versioon. Kättesaadav: <https://benjamins.com/online/hts/> (07.04.2022)

Summary

University of Tartu

College of Foreign Languages and Cultures

Maarja Merioja

Teadustekstide eesti keelde tõlkimise problemaatikast nelja „Handbook of Translation Studies“ artikli tõlkimise näitel

The difficulties in translating scientific texts into Estonian, on the example of four articles published in the ‘Handbook of Translation Studies’

Master’s Thesis

2022

The aim of this master’s thesis is to translate four articles on translation studies into Estonian that were originally published in the ‘Handbook of Translation Studies’, and to analyze the typical problems that the author faced during the process. The reason for choosing this topic was the author’s wish to contribute to the availability of theoretical materials on translation studies in the Estonian language.

In the introduction, two research questions are posed – what are the typical difficulties that translators face when translating scientific texts from English into Estonian; and, what theories can be applied to overcome such difficulties and get a good translation result.

The master’s thesis consists of three chapters. In the first chapter, the author presents the articles from the ‘Handbook of Translation Studies’, translated into Estonian:

- „Enesetõlge“ (‘Self-translation’), on the greater liberty of translators when they happen to translate texts originally written by themselves;
- „Varjamata ja varjatud tõlge“ (‘Overt and covert translation’), introducing two contrasting approaches where the translator either remains loyal to the source text, or attempts to provide a seamless reading experience to the target audience;

- „Teadustekstide tõlkimine“ (‘Scientific translation’), with a condensed history of science, focusing on the global languages of science through time, before the current *lingua franca* status of English;
- „Uustõlge“ (‘Retranslation’), exploring the phenomenon when the same source text is translated into the same target language more than once.

The second chapter briefly explains the problem that led to the writing of this thesis – that not many theoretical materials on translation studies are available in Estonian. In addition, an overview is given on the typical style of scientific texts and theories that were adhered to while translating the four articles. Having considered the characteristics of scientific texts, a combination of three translation theories was adhered to. As the desire was to produce fluent and legible articles in Estonian, Schleiermacher’s domestication theory was kept in mind while translating. Terminological and other difficulties were overcome using Nida’s dynamical equivalence theory according to which the translator should first analyze what the author wants to say, and then reconstruct the message using target language words. The author also relied on the linguistic theory of translation by Catford, according to which translation equivalence cannot be reached on all linguistic levels – and it does not mean that the translation is deficient in any way.

The third chapter of the thesis concentrates on analyzing the translation process. An overview is given on the history of the ‘Handbook of Translation Studies’, and the translation assignment. The author also explains the translation process, the predicted audience of the target texts, and shares how solutions were found for various terminological issues. In the analysis, the findings for the posed research questions are presented. It was found that problems are largely two-fold: emanating from either the English, or the Estonian language. An overview of typical problems that translators can face when translating scientific texts is also given, but due to the thesis volume limitations, the analysis only concentrates on the terminological issues. The third chapter is wrapped up by the analysis conclusions.

Lõputöö autori kinnitus

Olen lõputöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Maarja Merioja

.....
(allkiri)

Tartus, 22.05.2022

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Merioja,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Teadustekstide eesti keelde tõlkimise probleematikast nelja „Handbook of Translation Studies“ artikli tõlkimise näitel“, mille juhendaja on Terje Loogus, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Maarja Merioja

Tartus, 22.05.2022